28

Journal Homepage: http://journal.richt.ir/mbp/
P. ISSN: 2645-5048 & E. ISSN: 2645-5706
Motaleat-e Bastanshenasi-e Parseh || Vol. 8 || No. 28 || Summer 2024 ||

Distribution of Achaemenid Settlements in the Middle Ramhormoz Plain, Khuzestan, Southwest Iran

Leila Afshari[1]; Rabia Akarsu[2]; Lily Niakan[3]

Type of Article: **Research**
Pp: 237-261
Received: 2023/06/12; Accepted: 2023/10/12; Accepted: 2023/10/19
https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.22.237

Abstract

Prior to L. Afshari's fieldwork in Ramhormoz, the known Achaemenid sites from the plain only amounted to 17 in number. Yet, given factors such as favorable climate and fertile soil for agriculture, existence of important rivers such as Kupal and Sandali, proximity to such trade routes as the Susa-Persepolis royal road as well as to the two major Achaemenid capitals of Susa and Persepolis, we deemed the figure to be rather underrated, believing that there must be much more concomitant settlements in this plain. During our investigation, the sites recorded by the previous team were re-visited and new coeval sites were also identified. The survey of 2020, directed by one of the authors (L. Afshari), did not encompass the entire Ramhormoz plain. Covering only its middle part straddling the Ala River with a total area of about 53000 hectares (530 sq. k), the survey recorded 36 Achaemenid settlements. Identification of the relevant sites was based on Khuzestan's local pottery of the Achaemenid period reported from Tape Daroughe. In this study, the impact of geographical factors such as the presence of large rivers and fertile lands on the genesis and prosperity of settlements was evaluated. The surface architectural finds are suggestive of interactions between rural and nomadic communities. Results of the surveys indicated the proximity to ancient royal roads and access to water sources and pastures to be the determining factors in the distribution pattern of Achaemenid settlements over the Ramhormoz plain. This survey program aimed to identify and locate the Achaemenid sites in the Ramhormoz plain, to examine their interrelations, to record their characteristics through sampling and observing pottery pieces, to establish a relative chronology for them based on the typology of surface pottery collections, and final to draw cross-regional typological comparisons with major sites in other parts of Iran, South Mesopotamia, and East Anatolia.

Keywords: Southwest Iran, Khuzestan, Ramhormoz Plain, Settlements, Achaemenid Period.

1. PhD in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature, Ataturk University, Erzurum, Turkey (Corresponding Author). ***Email:*** e.afshari@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature, Ataturk University, Erzurum, Turkey.
3. Assistant Professor, Department of Archeology of the Islamic Period, Research Institute of Archaeology, Research Institute of Cultural Heritage & Tourism(RICHT), Tehran, Iran

Citations: Afshari, L., Akarsu, R. & Niakan, L., (2024). "Distribution of Achaemenid Settlements in the Middle Ramhormoz Plain, Khuzestan, Southwest Iran". *Parseh J. Archaeol. Stud.,* 8(28): 237-261. https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.22.237
Homepage of this Article: https://journal.richt.ir/mbp/article-1-870-en.html

Motaleat-e Bastanshenasi-e Parseh

Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)
Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: *Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).*

Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the ***Creative Commons****.*

© The Author(s)

Introduction

The vast region of Ramhormoz stretches up to the mountain belt of Khuzestan to the north. Sitting in the eastern Khuzestan plain at an elevation above sea level of 120 m, the plain of Ramhormoz encompasses a total area of 620 sq. km. All across southwestern Iran, Ramhormoz is the region with the least archaeological investigation. Despite this paucity of work, recent studies have demonstrated the regional settlements (in both mountains and plains) to be integral to any understanding of the culture of the Achaemenid period. Geographic location of the region, the nature of settlements in the transition zone between plains and mountains, and their continuity and cultural ties with each other also furnish a pattern for grasping the Achaemenid world's settlement policy. In addition, given its strategic location during the concerned period, the plain assumed a central role in the interactions between Iran, Mesopotamia and Anatolia. It is of great importance also because of its location on the Royal Road from Susa to Persepolis.

The southwestern region of Iran played an important role in establishing cultural, economic, and political interactions with surrounding areas such as Mesopotamia and Anatolia throughout the 1st millennium BC. The number of archaeological studies conducted in the Ramhormoz area has been quite limited. Despite the lack of archaeological information, the studies carried out in recent years have shown the significant role the cultures in the region (both the mountain and plain settlers) played in understanding the Achaemenid Culture.

The significance of the region was further revealed with the surface surveys carried out by Donald Mc Cown in the region and the excavations he conducted at Tol-e Geser (McCown, 1949, 1954). Surveys conducted by Wright and Carter in 1969 also pointed to connections between the region's lowland and mountainous parts of southwestern Iran (Wright and Carter, 2003). Although the dimensions are different, it has been observed that the settlements share some common features with the mountainous parts of Persian geography. As a result of contemporary archaeological resources and the survey conducted under my supervision, the characteristics of the Achaemenid settlements in the Ramhormoz plain in Southwest Iran were reanalyzed. The influence of geographical factors such as the presence of large rivers and fertile lands on the formation and prosperity of the settlements and the relations between sedentary, rural, and nomadic communities were studied. Also, the transformations in the settlement system, distribution, and population differences during the Achaemenid period were revealed and subsequently / mapped.

Discussion

This survey program aimed to identify and locate the Achaemenid sites in the Ramhormoz plain, to examine their interrelations, to record their characteristics through sampling and observing pottery pieces, to establish a relative chronology for them based on the typology of surface pottery collections, and final to draw cross-regional

typological comparisons with major sites in other parts of Iran, South Mesopotamia, and East Anatolia. The realization of the latter aim will have important implications for the Achaemenid archeology of southwestern Iran, altering the existing views. In light of our findings, it is possible to propose a distribution pattern for the settlements in the middle of the Ramhormoz plain as being clustered in two regions, viz. northwest and southeast, on both banks of the Ala River. The finds of primary importance from the settlements of the plain are pottery assemblages. To explore the Achaemenid pottery, they were first classified by shape, which consisted of the five groups of carinated bowls, bowls with a spherical body and a simple rim, necked jars, short-necked jars, and storage jars. This was followed by comparative studies for dating the pottery. Our observations show that the Achaemenid pottery traditions continued well into the subsequent period after the demise of the empire.

Thus, it is notable here that the materials and settlements discussed in this paper can potentially extend in date to as late as a century after the Achaemenid period. In terms of technical characteristics, the pottery splits into five groups: common, light green-slipped, red-slipped, eggshell, and painted wares.

Drawing on historical sources and archeological findings as well as the conducted studies, the villages across the plain tend to be clustered around or be related to the Susa-Persepolis trade route. The rich geography of the plain has informed the dynamics of its settlements over time. Notwithstanding the severe disturbances induced by modern settlements and agricultural and industrial activities, the identified settlement centers reveal direct or indirect link with the commercial or military routes of the Achaemenid times. In other words, their formation along the commercial routes was primarily meant to facilitate intra- and cross-regional contacts. The proximity of settlements to the royal road between Susa and Persepolis evinces the integral role the road played in the cultural interactions of the Achaemenid period. Therefore, archaeological studies directed by Esmail Yaghmai are important in detecting the remains of settlements along the royal road linking Susa to Persepolis as they reveal the characteristics of the settlement policy.

Conclusion

With the completion of the archaeological investigation in the Ramhormoz plain and the study of the findings and data obtained from this investigation, it seems that a general understanding of the cultural remains related to the Achaemenid period and the distribution of the sites of this period can be achieved to some extent. It was thus revealed that proximity to commercial roads and access to water resources and pasture were the main determinants in the distribution model of Achaemenid settlements. Rich pastures for nomads, the potential for irrigated agriculture for settlers, and access to communication routes provided advantages for both lifestyles. Therefore, the settlement pattern is more associated with roads. When the location of the settlements and their distance to each other are examined, it is seen that the frequency of settlements on the

Susa-Persepolis Royal Road is very high. Settlements are located on the road within short distances of each other, which shows that the road is a determining factor on settlements in the region due to its socio-economic advantages.

Ramhormoz plain shows that the Achaemenid settlements in this plain maintained strong intra- and cross-regional cultural and economic ties. In terms of extent, Tol-e Ishan Seyyed Shabib or Tol-e Toupi, Tape Mava, Tape Mehr Alnesa and Tape Kheyr Alnesa appear to be examples of such type of villages. With respect to the location of settlements and their distance from each other, a concentration of settlements is discernible along the Royal Rod—they are clustered along this road at close intervals. This fact indicates that routs played a decisives role in the formation of regional settlements, and that the Royal Road yielded multiple economic and political advantages. In general, it is possible to say that most of the settlements in the Ramhormoz plain lie on the riparian areas or along the Royal Road from Susa to Persepolis, and judging by the pottery collections, there clearly were close interrelations between these settlements and interactions with neighboring regions. On this very basis, one may safely surmise that a local and highly advanced pottery industry prevailed in the plain during the Achaemenid period. Cross-comparisons of the surface pottery assemblages from the Ramhormoz plain with the excavated material from sites in southwestern Iran, southern Mesopotamia and eastern Anatolia indicate the presence of early, mid- and late Achaemenid ceramics, suggesting that the Achaemenid cultural horizon continued uninterruptedly over the plain between 330–550 BC.

Acknowledgments

In the end, the authors consider it necessary to thank Dr. Morteza Hessari, Dr. Behrouz Omrani and Mr. Mohammad Taghi Atayi for improving the text of the article.

Observation Contribution

In this article, the archeology research and writing of the article was done by Leila Afshari and general editing by Rabia Akarso and Lily Niakan.

Conflict of Interest

The authors declares that there is no conflict of interest while observing publication ethics in referencing.

۲۸

نشانی پایگاه نشریه: http://journal.richt.ir/mbp
P. ISSN: 2645-5048 & E. ISSN: 2645-5706

فصلنامهٔ علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه || شمارهٔ ۲۸ || سال هشتم || تابستان ۱۴۰۳ ||

پراکندگی سکونتگاه‌های دورهٔ هخامنشی در میانهٔ دشت رامهرمز، خوزستان، جنوب‌غربی ایران

لیلا افشاری[I]؛ رابیعا آکارسو[II]؛ لیلی نیاکان[III]

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۲۶۱ - ۲۳۷
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۲؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۷
شناسهٔ دیجیتال (DOI): https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.22.27

چکیده

میانهٔ دشت رامهرمز در سال ۱۳۹۸هـ.ش. به‌منظور شناسایی محوطه‌های دورهٔ هخامنشی بررسی شد که درنتیجهٔ آن، در ۳۶ سکونتگاه آثار فرهنگی از دورهٔ هخامنشی شناسایی و ثبت شدند. در طی شناسایی محوطه‌های این دوره در دشت رامهرمز، به سفال‌های محلی دورهٔ هخامنشی نیز برخورد شد که این موضوع در تپه‌داروغه مشخص‌تر است. در نتیجهٔ بررسی‌های انجام‌شده در سال ۱۳۹۸هـ.ش. که توسط یکی از نگارندگان (لیلا افشاری) انجام شد، براساس یافته‌های باستان‌شناسی جدید، ویژگی‌های سکونتگاه‌های هخامنشی در دشت رامهرمز در جنوب‌غربی ایران مورد بازنگری و تحلیل مجدد قرار گرفت. در این بررسی تأثیر عوامل جغرافیایی مانند وجود رودخانه‌های بزرگ و اراضی حاصل‌خیز بر شکل‌گیری و رونق سکونتگاه‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت؛ یافته‌های سطحی معماری نشان از روابط بین جوامع ساکن روستایی و عشایری می‌دهد. درنتیجهٔ بررسی‌های انجام‌شده مشخص شد که نزدیکی به جاده‌های شاهی باستانی و دسترسی به منابع آبی و مراتع از عوامل تعیین‌کننده در مدل توزیع سکونتگاه‌های هخامنشی در دشت رامهرمز بوده است. پژوهش حاضر درپی پاسخ به این پرسش است که، عوامل طبیعی چه تأثیری در شکل‌گیری استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز داشته است؟ مراتع غنی برای عشایر، قابلیت کشاورزی آبی برای ساکنان، و هم‌چنین دسترسی به مسیرهای ارتباطی، مزایایی را برای هر دو سبک زندگی فراهم نموده بود؛ بنابراین به‌نظر می‌رسد که الگوی استقرار بیشتر با جاده‌های تجاری-فرهنگی مرتبط بوده است. فراوانی استقرارها بر سر راه جادهٔ شاهی شوش-تخت‌جمشید بیشتر از مناطق دور از جاده است. سکونتگاه‌ها در مسیر جاده در فواصل کوتاهی از یک‌دیگر قرار دارند که نشان می‌دهد جاده به‌دلیل مزیت‌های اقتصادی-اجتماعی، عامل تعیین‌کننده‌ای بر تشکیل سکونتگاه‌های منطقه بوده است. در دورهٔ هخامنشی سکونتگاه‌ها عمدتاً در بخش شمال‌غربی و جنوب‌شرقی دشت متمرکز بوده‌اند.

کلیدواژگان: جنوب‌غربی ایران، خوزستان، دشت رامهرمز، سکونتگاه، دورهٔ هخامنشی.

I. دکترای تخصصی باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات، دانشگاه آتاتورک، ارزروم، ترکیه (نویسندهٔ مسئول).
Email: e.afshari@gmail.com
II. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات، دانشگاه آتاتورک، ارزروم، ترکیه
III. استادیار گروه باستان‌شناسی دوران اسلامی، پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: افشاری، لیلا؛ آکارسو، رابیعا؛ و نیاکان، لیلی، (۱۴۰۳). «پراکندگی سکونتگاه‌های دورهٔ هخامنشی در میانهٔ دشت رامهرمز، خوزستان، جنوب‌غربی ایران». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۸ (۲۸): ۲۳۷-۲۶۱. https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.22.237
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: https://journal.richt.ir/mbp/article-1-870-fa.html

فصلنامهٔ علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریهٔ پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری

حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقالهٔ چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

© The Author(s)

مقدمه

دشت رامهرمز یکی از دشت‌های کمتر شناخته‌شدهٔ خوزستان است.از میان مناطق باستانی در حوزهٔ جنوب‌غرب ایران، کمترین پژوهش باستان‌شناختی در منطقهٔ رامهرمز صورت گرفته است. این کمبود اطلاعاتی زمانی بیشتر اهمیت می‌یابد که بدانیم این دشت از دوران پیش‌ازتاریخ نقش مهمی در برقراری ارتباط بین حکومت‌های مختلف جلگه و کوهستان ایفا کرده است (Alizadeh et al., 2014: 230). اطلاعات ما از حضور هخامنشیان در جنوب‌غرب ایران بسیار محدود است. این منطقه در هزارهٔ اول پیش‌ازمیلاد نقش مهمی در تعاملات فرهنگی، اقتصادی و سیاسی با مناطق جغرافیایی اطراف مانند بین‌النهرین و آناتولی داشته است (Meadows, 2005: 181-210)؛ به‌طورکلی ابهامات زیادی درخصوص شناخت ویژگی‌ها و تعاملات فرهنگی منطقه در دورهٔ هخامنشی وجود دارد. دشت رامهرمز، مرکز مطالعه میدانی ما، در ارتفاع تقریبی ۱۲۰متر از سطح دریا واقع‌شده است و مساحتی حدود ۶۲۰کیلومتر مربع را پوشش می‌دهد. منطقهٔ رامهرمز و جغرافیای وسیع آن تا ارتفاعات شمالی خوزستان امروزی امتداد دارد. این دشت از شمال و شمال‌غرب به منطقهٔ مسجدسلیمان و شوشتر، از غرب و جنوب‌غربی به رامشیر و اهواز، از شرق به منطقهٔ می‌داوود و از شمال‌شرق با منطقهٔ باغ‌ملک و ایذه احاطه شده است. بخش‌های شمال، شمال‌شرق و شمال‌غرب منطقه را تپه‌های سنگی و ناهموار فرا گرفته است (Alizadeh et al., 2014: 3). این منطقه باوجود قرارگرفتن در مسیر ارتباطی جادهٔ شوش-تخت‌جمشید تا سال ۱۹۴۸م. توجه باستان‌شناسان را به خود جلب نکرد. نتایج بررسی «رایت» و «کارتر» در سال ۱۹۶۹م. به اختصار نشان‌داد که منطقهٔ رامهرمز در روشن نمودن ارتباطات بین حکومت‌های جلگه و مناطق پست جنوب‌غربی ایران امیدوارکننده است.

اهمیت منطقه با بررسی‌های سطحی انجام‌شده توسط «دونالد مک‌کاون» و کاوش‌هایی که او در تُل‌گِسر انجام داد، آشکارتر شد (McCown, 1954, 1949). بررسی‌های انجام‌شده توسط رایت و کارتر در سال ۱۹۶۹م. نیز به ارتباط بین مناطق پست و کوهستانی منطقهٔ جنوب‌غربی ایران اشاره کرد (Wright & Carter, 2003). دشت رامهرمز به‌دلیل موقعیت راهبردی که از یک‌طرف به منطقهٔ شوش و ازطرف دیگر به پایتخت شاهنشاهی هخامنشی تخت‌جمشید متصل بود، همیشه منطقه‌ای مهم بوده است. دشت رامهرمز به‌واسطهٔ پدیده‌های زیست‌محیطی چون: رودهای پرآب هم‌چون رود اعلاء و هم‌چنین قرارگیری بر سر راه‌های مواصلاتی مهم چون جادهٔ شاهی شوش-تخت‌جمشید موجبات شکل‌گیری استقرارهای مهم را فراهم آورده است.

چگونگی شکل‌گیری و پراکنش استقرارها، عوامل مؤثر در مکان‌گزینی و شناخت الگوی استقراری از پرسش‌های مهمی است که این پژوهش به کمک بررسی‌های باستان‌شناختی و استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) درصدد پاسخ‌گویی به آن است (نقشهٔ ۲).

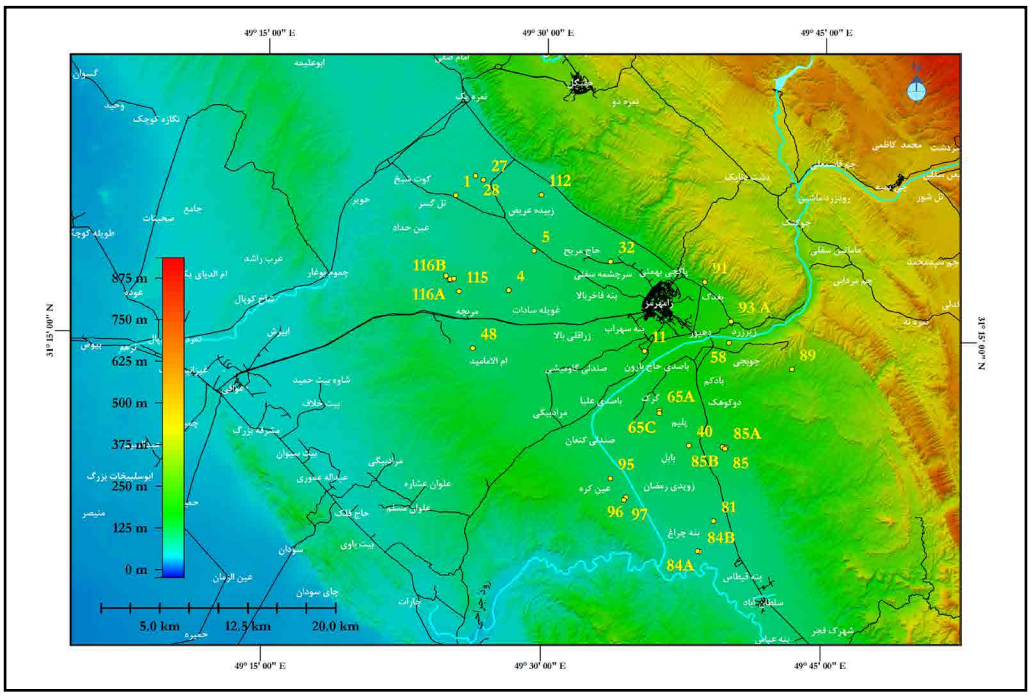
در این پژوهش که برمبنای طرح بازنگری[1] محوطه‌های هخامنشی دشت رامهرمز انجام گردید، کوشش شده است تا با تحلیل الگوی پراکندگی محوطه‌های دورهٔ هخامنشی در دشت رامهرمز به یک الگوی استقراری از این دوره دست‌یافت. در بازسازی الگوهای مؤثر در شکل‌گیری و پراکندگی محوطه‌های هخامنشی از سه مأخذ استفاده شده است؛ یافته‌های بررسی باستان‌شناختی، اطلاعات زیست‌محیطی و منابع مکتوب تاریخی.

فضای جغرافیایی به‌عنوان بستر فعالیت‌های انسانی نقش مهمی در شکل‌دهی به این فعالیت‌ها و تعیین نوع و شکل آن‌ها دارد. از دیدگاه جغرافیایی بسیاری از تشابهات و تفاوت‌های بین جوامع، سبک‌های مختلف زندگی و معیشتی را می‌توان به کمک عوامل جغرافیایی بیان کرد.

پرسش‌ها و فرضیات پژوهش: پژوهش حاضر درپی پاسخ به این است که عوامل طبیعی چه تأثیری در شکل‌گیری استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز داشته است؟ ساختار، پراکندگی و

نقشهٔ ۱: موقعیت دشت رامهرمز (www. Google earth.com).
Map. 1: Location of the Ramhormoz Plain (Google earth.com)

نقشهٔ ۲: پراکندگی استقرارهای هخامنشی در دشت رامهرمز (پراکندگی استقرارهای دورهٔ هخامنشی بیشتر در دو بخش شمال‌غرب و جنوب‌شرق مشاهده می‌شود که تراکم محوطه‌ها در بخش جنوب‌شرقی دشت رامهرمز بیشتر است (افشاری، ۱۳۹۹).
Map. 2: Distribution of Achaemenid period settlements in the Ramhormoz Plain, (The dispersion of Achaemenid period settlements can be observed in the two parts of North-West and South-East, the density of the sites is higher in the southeastern part of Ramhormoz Plain) (Afshari, 2020).

وسعت این استقرارها از چه الگویی پیروی کرده است؟ موقعیت راهبردی منطقه، راه‌های مواصلاتی در شکل‌یابی استقرارهای دورهٔ هخامنشی چه تأثیری داشته است؟ در این مطالعه، با درنظر گرفتن تعداد و وسعت محوطه‌های هخامنشی دشت رامهرمز و هم‌چنین با درنظر گرفتن شرایط جغرافیایی هم‌چون وجود مراتع، زمین‌های مستعد کشاورزی و منابع آب غنی در دشت رامهرمز و هم‌چنین

قرارگیری بر سر راه جادهٔ مهم ارتباطی شوش به تخت‌جمشید، سعی‌بر شناخت و تحلیل الگوی پراکندگی محوطه‌های دورهٔ هخامنشی دشت رامهرمز است.

روش پژوهش: پژوهش‌های میدانی به شکل بررسی روشمند باستان‌شناسی در حوزهٔ فرهنگی دشت رامهرمز به شناخت محوطه‌های باستانی به‌صورت پیمایشی و ثبت محوطه‌های استقراری و مستندنگاری آن‌ها پرداخته و در طول بررسی تمامی داده‌های فرهنگی جمع‌آوری‌شده از سطح محوطه‌ها به نسبت دوره‌های فرهنگی طراحی، عکاسی، طبقه‌بندی شده‌اند. در طبقه‌بندی مجموعه مواد عواملی، ازجمله جنس، نوع عناصر تزئینی و چیدمان عناصر نقشی درنظر گرفته شد و اطلاعات به‌دست آمده وارد نرم‌افزار اِکسل (Excel) شده و آمار و فراوانی عناصر متفاوت تعیین شد. مرحلهٔ مهم دیگری از پژوهش مقایسهٔ تطبیقی عناصر حاصل از بررسی با عناصر مشابه آن‌ها در سایر محوطه‌های حوزهٔ فرهنگی جنوب‌غرب و شمال‌غرب ایران و دیگر مراکز فرهنگی هخامنشیان در بین‌النهرین و آناتولی بود. در این بخش با استناد و مقایسه با مواد منتشرشده از این مراکز تلاش شد تا الگویی برای پراکندگی سکونتگاه‌های دورهٔ هخامنشی در دشت رامهرمز ارائه شود.

پیشینهٔ پژوهش

دشت رامهرمز تا اواخر دههٔ ۱۹۴۸م. توجه باستان‌شناسان را به خود جلب نکرد. پژوهش‌های باستان‌شناسی در این منطقه با بررسی و کاوش‌های دونالد مک‌کاون آغاز شد (McCown, 1954: 56-67). در دههٔ ۱۹۶۰م. زمانی که تُل‌بُرمی، یکی از مهم‌ترین استقرارگاه‌های ایلامی در منطقه، توسط کشاورزان تخریب شد، «علی‌اکبر سرفراز» (کارمند مرکز باستان‌شناسی)، در این منطقه کاوش کرد، اما هرگز گزارشی از کار خود منتشر نکرد (Alizadeh, 2014: 230). بررسی دشت در سال ۱۹۶۹م. توسط «هنری رایت» و «الیزابت کارتر» آغاز شد (Wright & Carter, 2003: 61-82)؛ سپس در سال ۱۳۸۵هـ.ش. دشت رامهرمز بار دیگر به سرپرستی «لیلی نیاکان» و «عباس علیزاده» بررسی شد (نیاکان و علیزاده، ۱۳۸۵). پس از آن در فاصلهٔ سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۸هـ.ش. بررسی‌های باستان‌شناسی در دشت رامهرمز توسط «لقمان احمدزاده» و «مهدی امیدفر» ادامه یافت (Alizadeh et al., 2014). به‌دلیل جامع و فراگیر نبودن بررسی‌های پیشین در دشت رامهرمز و هم‌چنین برای دستیابی به الگوی استقراری دقیق منطقه در گسترهٔ بررسی، تصمیم گرفته شد که بار دیگر دشت رامهرمز به سرپرستی یکی از نگارندگان (لیلا افشاری) در سال ۱۳۹۸هـ.ش. بررسی شود (افشاری، ۱۳۹۹).

جغرافیای دشت رامهرمز

منطقهٔ رامهرمز و بخشی بزرگ از کوهپایه‌های شمالی آن با ارتفاع متوسط ۱۲۰متر بالاتر از سطح دریا و مساحتی حدود ۶۲۰کیلومتر مربع، بخشی از استان خوزستان امروزی است. حدود ۴۰۰کیلومترمربع از این جلگه در کرانهٔ غربی رود اعلا و حدود ۲۲۰کیلومترمربع در کرانهٔ شرقی این رود قرار گرفته است (نقشهٔ ۱). این دشت از شمال و شمال‌غرب به مسجدسلیمان و منطقهٔ شوشتر، از غرب و جنوب‌غرب به رامشیر و اهواز، از شرق به مِیْداود و از شمال‌شرق به باغ‌ملک و ایذه محدود است (Alizadeh et al., 2014: 3). این دشت دارای اقلیمی خشک با تابستان‌های گرم و طولانی و زمستان‌های معتدل و کوتاه است (موحدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۰). بخش عمدهٔ بارندگی‌ها در فصل زمستان صورت می‌گیرد و فصل تابستان کاملاً خشک است. میانگین سالانهٔ ریزش‌های جوی در منطقه ۳۱۷میلی‌متر در سال است که به تمامی به‌شکل باران بوده و بارش برف در قله‌های ارتفاعات شمالی مشاهده می‌شود. وجود چندین چشمه و رود در این منطقه، سبب کشت انواعی از فرآورده‌های کشاورزی مانند: گوجه‌فرنگی، گندم، جو، باقلا، هندوانه، انواع سبزیجات و درخت‌های

میوه مانند: انار، سیب و زردآلو شده است (روحی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۴-۶۳). از مهم‌ترین این رودها می‌توان به رود اعلاء اشاره کرد که از کوه‌های سردفون و مُنگشت نزدیک استحکامات قدیمی و متروک کلات اعلاء سرچشمه می‌گیرد، مکانی که بقایای یک قلعهٔ خان محلی در آن واقع‌شده و شاید این دلیلی نام‌گذاری رود باشد. این رود پس از عبور از دره‌های باریک از سمت شمال‌شرق وارد دشت شده و از کنار شهر رامهرمز می‌گذرد. در ۲۰کیلومتری جنوب‌غرب رامهرمز، به‌سمت جنوب‌شرق تغییر جهت داده و از کنار روستاهای صندلی شیخ‌کنعان و صندلی گاومیشی گذشته و از آنجا با نام رود صندلی ادامه می‌یابد. حدود ۱۲کیلومتری جنوب‌شرقی این دو روستا، این رود به رود مارون پیوسته و به‌سمت جنوب‌غربی با نام جراحی به مسیر خود ادامه می‌دهد و سرانجام به خلیج‌فارس می‌ریزد (Alizadeh et al., 2014: 6).

بررسی باستان‌شناسی در میانهٔ دشت رامهرمز (اسفند سال ۱۳۹۸)

بررسی سال ۱۳۹۸هـ.ش. دربرگیرندهٔ کل دشت رامهرمز نمی‌شود. این بررسی در محدودهٔ میانهٔ دشت در دو سوی رود اعلاء در مساحتی در حدود ۵۳ هزار هکتار (۵۳۰کیلومترمربع) انجام‌گرفت و طی آن ۳۶ سکونتگاه مربوط به دورهٔ هخامنشی شناسایی شد. هدف از این بررسی، شناسایی و تعیین موقعیت محوطه‌های هخامنشی دشت رامهرمز، بررسی ارتباط آن‌ها با یک‌دیگر و شناسایی ویژگی‌های آن‌ها براساس مشاهده و نمونه‌برداری سفال و درنهایت گاهنگاری نسبی هر یک از آن‌ها براساس گونه‌شناسی نمونه‌های سفال و مقایسهٔ گونه‌شناختی آن‌ها با محوطه‌های شاخص در دیگر مناطق ایران، بین‌النهرین جنوبی و آناتولی شرقی صورت گرفته است. دستیابی به این نتیجه در باستان‌شناسی دورهٔ هخامنشی منطقهٔ جنوب‌غرب ایران مهم است و دیدگاه‌های رایج را تغییر خواهد داد. با توجه به تحقیقات انجام‌شده، می‌توان پیشنهاد داد که الگوی پراکندگی استقرارگاه‌ها در میانهٔ دشت رامهرمز به‌صورت خوشه‌ای در دو منطقهٔ شمال‌غربی و جنوب‌شرقی در دو سوی رود اعلاء شکل گرفته است. در جدول ۱، اطلاعات پایه برای هر محوطه ذکر شده است (جدول ۱، تصویر ۱-۴، نقشهٔ ۲).

مهم‌ترین یافته‌های به‌دست آمده از بررسی محوطه‌های دشت رامهرمز داده‌های سفالی است. برای مطالعهٔ سفال‌های دورهٔ هخامنشی، ابتدا آن‌ها را براساس شکل طبقه‌بندی گردید که شامل پنج گروه: کاسه‌های زورقی‌شکل، کاسه‌ها با بدنهٔ کروی و لبهٔ ساده، کوزه‌های گردن‌دار، کوزه‌های گردن کوتاه و خمره‌های آذوقه را شامل می‌شود. در این مرحله، مطالعات تطبیقی برای تاریخ‌گذاری سفال‌ها انجام شد. مطالعات انجام‌گرفته نشان می‌دهند که سنت‌های سفالگری دورهٔ هخامنشی تا مدتی پس از پایان این دوره هم تداوم یافته است؛ بنابراین همین‌جا لازم به ذکر است که مواد و استقرارگاه‌های معرفی‌شده در این پژوهش بالقوه می‌توانند در برگیرندهٔ محدودهٔ زمانی تا یک سدهٔ بعد از دورهٔ هخامنشی را هم دربر بگیرد. سفال‌ها از لحاظ خصوصیات فنی به پنج گروه سفال معمولی، گونهٔ سفال با پوشش سبز روشن، سفال با پوشش قرمز سفال پوست‌تخم‌مرغی و سفال منقوش تقسیم می‌شوند (لوح ۱ و ۲).

تحلیل پراکندگی سکونتگاه‌های دورهٔ هخامنشی در میانهٔ دشت رامهرمز-خوزستان

در رویکرد باستان‌شناسی چشم‌انداز و تحلیل الگوی استقرار به تعامل انسان با محیط پرداخته می‌شود و جوامع انسانی و جغرافیای طبیعی را از عوامل شکل‌گیری چشم‌انداز معرفی می‌کنند. به‌لحاظ نظری، الگوهای استقراری با تأثیر پذیرفتن از محیط طبیعی شکل می‌گیرند؛ به‌همین‌جهت در تحلیل‌های مکانی، رابطهٔ میان استقرارها و متغیرهای زیست‌محیطی، هم‌چون: نوع خاک، ارتفاع از سطح دریا، فاصله نسبت به منابع آبی، شیب زمین، پوشش گیاهی و رژیم‌های اقلیمی و

جدول ۱: محوطه‌های دورهٔ هخامنشی در دشت رامهرمز (افشاری، ۱۳۹۹).
Tab. 1: Achaemenid period sites in Ramhormoz plain (Afshari, 2021).

ردیف	نام محوطه	کد محوطه	ارتفاع از سطح دریا	نزدیک‌ترین روستا	مساحت به هکتار	مختصات جغرافیایی
۱	تُل‌گِسِر	RH001	55	روستای گسر	۱۲٫۸	E 34 96 48 N 34 70 416
۲	تُل‌غویله	RH004	350	غویله‌سادات	۸٫٦	E 35 41 54 N 34 62 351
۳	تُل ایشان‌گزو	RH005	243	زبیده‌عریض	۳٫٦	E 35 63 25 N 34 65 691
٤	تُل‌بُرمی	RH011	158	روستای برمی	۱۸	E 36 57 37 N 34 57 164
٥	چهارپیر	RH024	103	مربچه	۱٥٫٦	E 34 94 02 N 34 64 276
٦	عریض‌احمدی	RH027	68	عریض‌احمدی	۱٫٦	E 35 20 01 N 34 71 733
۷	تپهٔ چم‌رجی یا چم‌هندوانه	RH028	77	عریض‌احمدی	۱٫٦	E 35 13 30 N 34 72 098
۸	تُل‌عباس	RH032	136	بایمان‌عریض	۲٫۳	E 36 28 67 N 34 64 791
۹	تُل‌ماوا	RH040	126	رستم‌آباد	۰٫۹	E 36 95 23 N 34 49 099
۱۰	تُل‌مختاری	RH045	90	مربچه	۱٫۷	E 34 87 89 N 34 63 559
۱۱	تپه‌قراول	RH048	96	ام‌الامامید	۱٫۳	E 35 10 97 N 34 57 411
۱۲	جوبجی	RH058	215	جوبجی	٦۲٫۲	E 37 29 45 N 34 57 852
۱۳	تپهٔ مهرالنساء	RH065A	123	گرک	۱٫۱	E 36 69 98 N 34 52 083
۱٤	تپهٔ خیرالنساء	RH065C	131	لپویی	۱٫٤	E 36 70 04 N 34 51 856
۱٥	تُل‌ایشان سیدشبیب یا تُل‌توپی	RH071	120	زویدی‌مغامز	۲٫٦	E 36 55 71 N 34 46 874
۱٦	تُل‌گپوچم	RH077C	87	چم‌هاشم‌دهقان	۳٫٦	E 36 75 34 N 34 42 087
۱۷	تپه ایشان امبربج یا تپه سلسبیل	RH081	90	بنه‌چراغ	۲٫۱	E 37 16 27 N 34 42 667
۱۸	تُل‌گبیر الف	RH084A	98	خافور	۸٫۷	E 37 02 54 N 34 40 124
۱۹	تُل‌گبیر ب	RH084B	84	خافور	۰٫۲	E 37 04 32 N 34 40 067
۲۰	تُل‌سوز یا تُل‌ریگی	RH085	154	رستم‌آباد	۳٫۸	E 37 25 91 N 34 48 843
۲۱	تُل‌ریگی الف	RH085A	138	رستم‌آباد	۳٫۷	E 37 26 84 N 34 48 946
۲۲	تُل‌ریگی ب	RH085B	143	رستم‌آباد	۰٫۷	E 37 23 76 N 34 48 973
۲۳	قلعه‌سفید	RH086	208	جوبجی	۱۰٫۲	E 37 48 63 N 34 54 951
۲٤	آب‌محک	RH089	237	جوبجی	۱٫۸	E 37 83 23 N 34 55 596
۲٥	پاچه کوه	RH091	193	بغدک	۱٫٤	E 37 08 81 N 34 63 031
۲٦	تُل‌گورپیازی/ پیوزی	RH093A	223	امیرچراغعلی	۱٫۱	E 37 31 15 N 34 59 678
۲۷	چهارطاقی/ چهارطاق	RH093B	231	زیر زرد	۱٫۱	E 37 33 47 E; 3459653
۲۸	عین‌کره	RH095	103	روستای عین‌کره	۱۰٫۲	E 36 28 40 N 34 46 298
۲۹	تپهٔ بلبل	RH096	109	دیمه‌شکرالله	۰٫٥	E 36 41 61 N 34 44 679
۳۰	دیمه‌سادات	RH097	99	دیمه‌سادات	٤٫۱	E 36 39 87 N 34 44 468
۳۱	تُل‌کاید	RH104	96	بُنه‌سهراب	۰٫٦	E 36 63 71 N 34 59 444
۳۲	شیفه	RH112	89	روستای شیفه	۰٫٤	E 35 69 42 N 34 70 474
۳۳	تُل‌منتر	RH115	92	مربچه	٥٫٦	E 34 98 86 N 34 62 254
۳٤	تُل‌کویری	RH116A	97	مربچه	۱٫۸	E 34 90 89 N 34 63 212
۳٥	تُل‌کرمی ب	RH116B	97	مربچه	۱٫۱	E 34 91 68 N 34 63 270
۳٦	تُل‌کرمی پ	RH116C	97	مربچه	۰٫٤	E 34 94 83 N 34 63 330

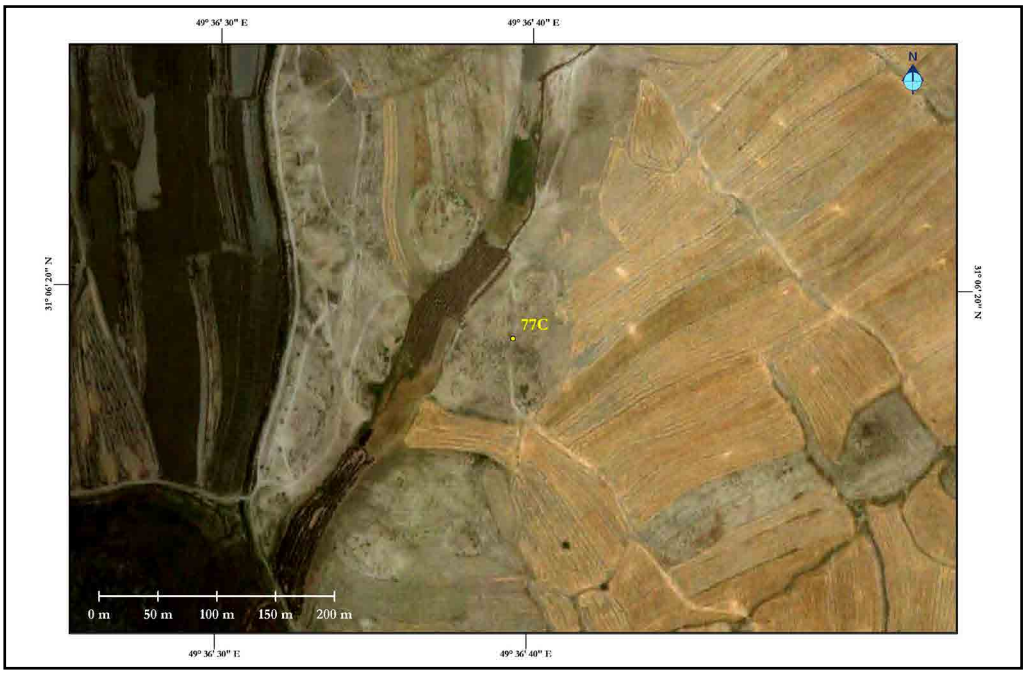
تصویر ۱: عکس ماهواره‌ای تُل ماوا (www. Google earth.com).

Fig. 1: Satellite photo of Tol-e Mava (www. Google earth.com).

تصویر ۲: تُل‌ماوا، دید از جنوب (افشاری، ۱۳۹۹).

Fig. 2: Tol-e Mava, view from the south (Afshari, 2021).

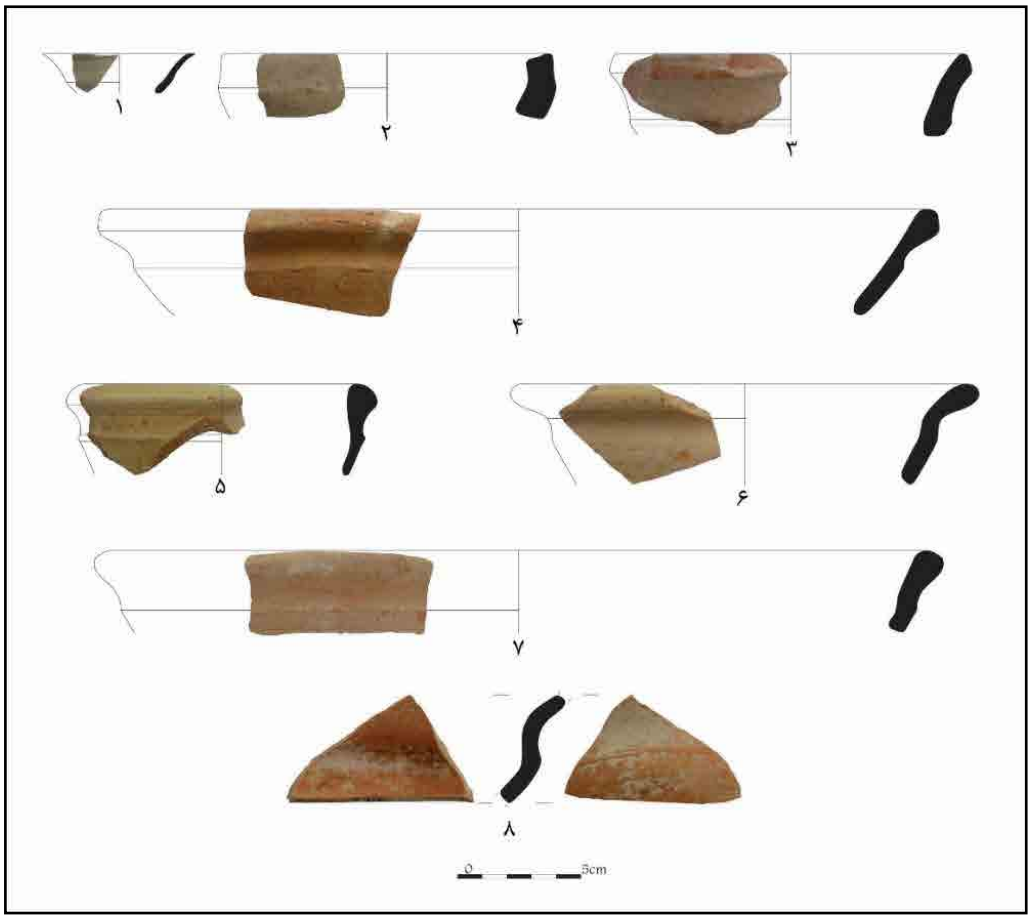

تصویر ۳: عکس ماهواره‌ای از تُل‌گپوچم (www. Google earth.com).

Fig. 3: Satellite photo of Tol-e Gapu Cham (www.Google earth.com).

تصویر ۴: تُل‌گپوچم، دید از غرب (افشاری، ۱۳۹۹).
Fig. 4: Tol-e Gapu Cham, view from the west (Afshari, 2021).

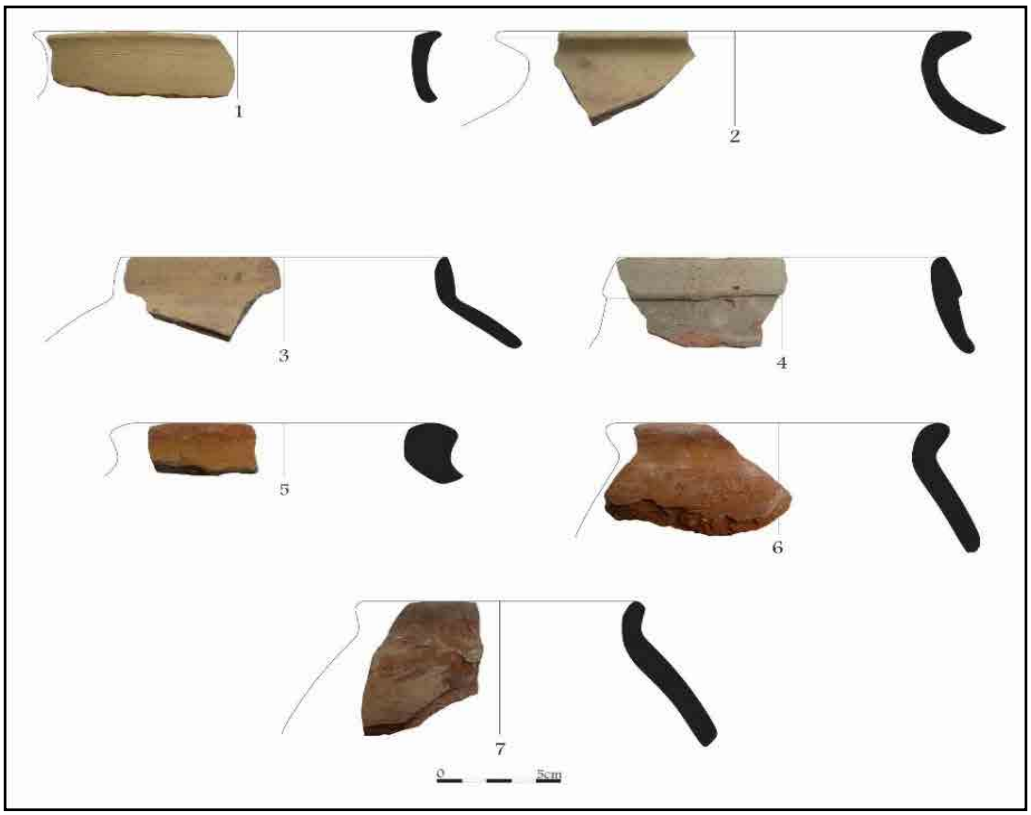

لوح ۱: نمونه‌هایی از گونه سفال‌های شاخص دورهٔ هخامنشی دشت رامهرمز، کاسه‌های زورقی‌شکل (افشاری، ۱۳۹۹).
Plate 1: Achaemenid carinated bowls from the Ramhormoz Plain (Afshari, 2021).

جدول ۲: ویژگی‌های فنی نمونه سفال‌های دورهٔ هخامنشی از دشت رامهرمز (افشاری، ۱۳۹۹).

Tab. 2: Technical characteristics of the Achaemenid Carinated bowls from the Ramhormoz Plain (Afshari, 2021).

شمارهٔ سفال	کد محوطه	نام محوطه	فرم	توصیف	ارجاع
۱	۰٦٥٨	مهرالنساء	کاسهٔ زورقی	معمولی، خمیرهٔ نخودی، آمیزهٔ شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Delougaz & Kantor, 1996: Plate 74, no. A., Şenyurt, Kamış & Akçay, 2011: Tip 6.3., no. 193, Özfırat, 2019: Resim 10, no. 11
۲	۰٦٥٨	مهرالنساء	کاسهٔ زورقی	معمولی، خمیرهٔ نخودی، آمیزهٔ شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Abedi et a.,l 2014: fig. 59, no. 1, Şenyürt & Ekmen, 2005: Tip 1.8., no. 1, Şenyurt, Kamış & Akçay, 2011: Tip 1.3., no.17
۳	۰۷۷C	تُل‌گپوچم	کاسهٔ زورقی	معمولی، خمیرهٔ نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزهٔ شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	-
۴	۰۲۸	چم‌رجی	کاسهٔ زورقی	معمولی، خمیرهٔ نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزهٔ شن و ماسه ، دانه‌های سفید و کاه ریز، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Kalkan, 2008: levha I, no. 2
۵	۰۳۲	تُل‌عباس	کاسهٔ زورقی	معمولی، خمیرهٔ نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزهٔ شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	عطایی، ۱۳۸٤: شکل ۱۳، شمارهٔ ۲۲ Summers, 1993: fig. 9, no. 8 Şenyurt, Kamış & Akçay, 2011: Tip 3.4., no. 74
۶	۰۳۲	تُل‌عباس	کاسهٔ زورقی	معمولی، خمیرهٔ نارنجی، پوشش سبز روشن، آمیزهٔ شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	عطایی، ۱۳۸٤: شکل ۱۳، شمارهٔ ۱۳؛ شکل ۱٤، شمارهٔ ۸ Delougaz & Kantor, 1996: Plate 74, no. I, Şenyürt & Ekmen, 2005: Tip 1.20., no. 7, YığıtPaşa, 2016: levha 18, no. 1, Kalkan, 2008: levha I, no. 2
۷	۰۸۵	تُل‌ریگی (تُل‌سوز)	کاسهٔ زورقی	معمولی، خمیرهٔ نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزهٔ شن، ماسه و کاه ریز، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Şenyürt & Ekmen, 2005
۸	۰۵۸	جوبجی	کاسهٔ زورقی	ظریف، خمیرهٔ نخودی، پوشش گلی قرمز، آمیزهٔ شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز	Weeks et al., 2009: fig. 3.132, no. TNP 2215, Kalkan, 2013: Abb. 5, no. 13,25

لوح ۲. نمونه‌هایی از گونه سفال‌های شاخص دورهٔ هخامنشی دشت رامهرمز، کوزه‌های گردن کوتاه (افشاری، ۱۳۹۹).

Plate 2: Achaemenid short-necked jars from the Ramhormoz Plain (Afshari, 2021).

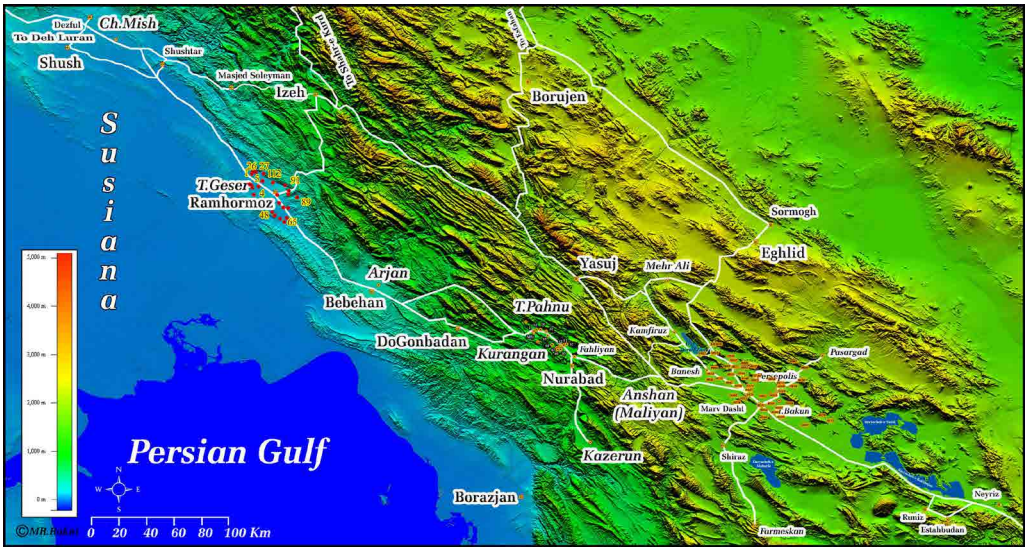
جدول ۳: ویژگی‌های فنی نمونه سفال‌های دورهٔ هخامنشی از دشت رامهرمز (افشاری، ۱۳۹۹).
Tab. 3: Technical characteristics of Achaemenid short-necked jars from the Ramhormoz Plain (Afshari, 2021).

شمارهٔ سفال	کد محوطه	نام محوطه	فرم	توصیف	ارجاع
۱	۰۹۶	بلیبل	کوزهٔ گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیرهٔ نارنجی، سطح بیرون پوشش گلی سبز روشن، آمیزهٔ شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	عطایی، ۱۳۸٤: شکل ۱۷، شمارهٔ ٦
۲	۰۹۱	پاچه‌کوه	کوزهٔ گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیرهٔ نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزهٔ شن و ماسه و کاه ریز، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Fuensanta & charvat, 2013: Tasvire 6, No. B Kalkan, 2008: levha XI, No. 4
۳	۰۱۱	بُرمی	کوزهٔ گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیرهٔ خاکستری پررنگ، پوشش گلی سبز روشن، آمیزهٔ شن و ماسه و دانه‌های سفید، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Summers & Burney, 2012: Fig 17, No. 27
۴	۰۱۱	بُرمی	کوزهٔ گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیرهٔ نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزهٔ شن و ماسه و کاه ریز، پخت کافی، چرخ‌ساز.	عطایی، ۱۳۸۳: لوح ٤۹، شمارهٔ ۱۲
۵	۰۲۸	چم‌رجی	کوزهٔ گردن کوتاه	سطح درون بافت معمولی، سطح بیرون بافت خشن، خمیرهٔ نارنجی، آمیزهٔ شن و ماسه و دانه‌های سفید، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Miroschedji, 1987: Figure 15, No. 7
۶	۰۸۴B	تُل‌گبیر ب	کوزهٔ گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیرهٔ نارنجی پررنگ، آمیزهٔ شن و ماسه و دانه‌های سفید، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Summers & Burney, 2012: Fig 8, No. 7, Özfırat, 2019: Resim. 10, No. 13, Yılmaz & Karaosmanoğlu, 2019: Fig 2, No. 14 Woolley, 1962: Plate 47, No. 118
۷	۰۸۴ B	تُل‌گبیر ب	کوزهٔ گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیرهٔ نارنجی پررنگ، آمیزهٔ شن و ماسه و دانه‌های سفید، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Summers & Burney, 2012: Fig 8, No. 7, YiğitPaşa, 2016: levha 27, No. 1, Özfırat, 2019: Resim. 10, No. 10, Şenyurt , Kamış & Akçay, 2011: Tip 12.8., No. 295

رطوبتی موردتوجه قرار می‌گیرند (مهرآفرین و وثوق‌بابایی، ۱۳۹۸: ۶۵). در تحلیل الگوهای استقراری یکی از مدل‌های به‌کار رفته الگوی توزیع محوطه‌ها است که معمولاً براساس متغیرهای محیطی و هم‌چنین درنظر گرفتن ویژگی‌های باستان‌شناختی مانند: وسعت محوطه‌ها، فواصل میان آن‌ها و موقعیت آن‌ها نسبت به یک‌دیگر است. بر این‌اساس، می‌توان گفت که توزیع استقرارهای دورهٔ هخامنشی در دشت رامهرمز به‌صورت خوشه‌ای در دو منطقهٔ شمال‌غربی و جنوب‌شرقی در دو سوی رود اعلاء شکل‌گرفته‌اند (نقشهٔ ۹).

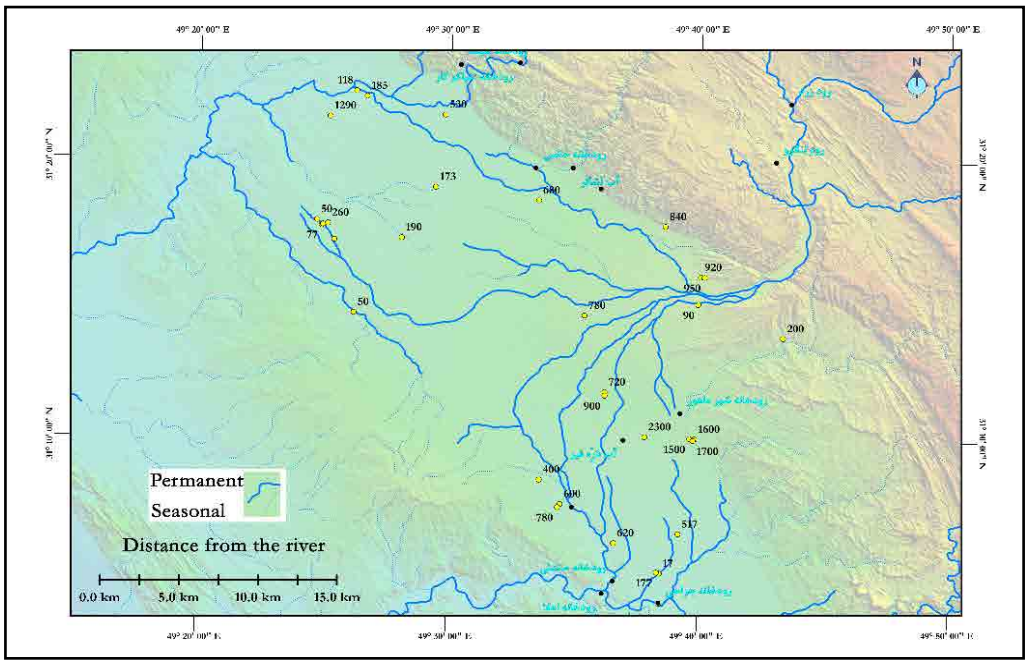
در این متغیرهای مختلف جهت مشخص نمودن مدل پراکندگی سکونتگاه‌های هخامنشی با توجه به هدف پژوهش و چگونگی شکل‌گیری و ادامهٔ سکونتگاه‌های دشت رامهرمز با استفاده از تحلیل‌های محیطی (به تحلیل‌ها در ادامه پرداخته می‌شود) و نرم‌افزار Arc GIS مورد بررسی قرار گرفت. درنتیجهٔ بررسی‌های انجام‌شده، مشخص گردید که نزدیکی به جاده‌های تجاری و دسترسی به منابع آبی و مرتع از مهم‌ترین این عوامل هستند. استقرار در مناطقی با پوشش مرتعی غنی برای عشایر منطقه، زندگی در مکانی با قابلیت کشاورزی آبی برای کشاورزی و جوامع روستایی و دسترسی به راه‌های ارتباطی برای هر دو سبک زندگی مفید بود. کنترل سیاسی-اجتماعی و الگوی استقرار سازماندهی‌شده توسط قدرت سیاسی مرکزی در دورهٔ ایلام متأخر در دورهٔ هخامنشیان نیز ادامه یافت؛ بنابراین، به‌نظر می‌رسد الگوی چیدمان استقرارها در این منطقه بیشتر مرتبط با نیاز به جاده‌ها باشد تا نزدیکی به منابع آبی (نقشهٔ ۳).

طبیعتاً تحلیل الگوهای استقرارگاهی با اطلاعات فعلی سودمندتر بوده و تصویر بازسازی‌شده از دشت در دورهٔ هخامنشی به واقعیت آن نزدیک‌تر خواهد بود. این تعداد از استقرارگاه نشان می‌دهند که این دشت یکی از مناطق آباد و پررونق خوزستان در دورهٔ هخامنشی بوده است. طبق اطلاعات موجود، رامهرمز پرجمعیت‌ترین منطقه در خوزستان بوده است. مقایسهٔ تعداد محوطه‌های دورهٔ هخامنشی این دشت با میان‌آب شوشتر (مقدم، ۱۳۸۴: ۱۶۴-۱۴۳، نقشهٔ ۹)، شوشان (ونکه، ۱۳۸۲:

نقشهٔ ۳: موقعیت سکونتگاه‌ها در مسیر جاده‌های اصلی (موقعیت استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز نسبت به مسیر جادهٔ شاهی شوش به تخت‌جمشید) (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 3: The location of the settlements along the main roads (the location of the Achaemenid settlements in the Ramhormoz plain in relation to the route of the Royal Road from Susa to Persepolis), (Afshari, 2021).

نقشهٔ ۴: موقعیت سکونتگاه‌ها براساس منابع آب (مهم‌ترین عامل شکل‌گیری محوطه‌های باستانی، دسترسی آسان آن‌ها به منابع آبی بوده است. آب همواره نقشی تعیین‌کننده در حیات بشری داشته است و بدون آن زندگی روزمره دچار بحران شده و احساس آرامش و امنیت از جامعه گرفته می‌شود. امروزه ابداع سیستم‌های مدرن آبرسانی باعث شده است که استقرارهای انسانی حتی در فواصل دورتری از منابع آبی هم شکل بگیرد، اما باتوجه به توان و امکانات محدود گذشتگان، می توان گفت که در دوران باستان دسترسی به آب مهم ترین عامل شکل‌گیری محوطه‌های باستانی بوده است (افشاری، ۱۳۹۹).

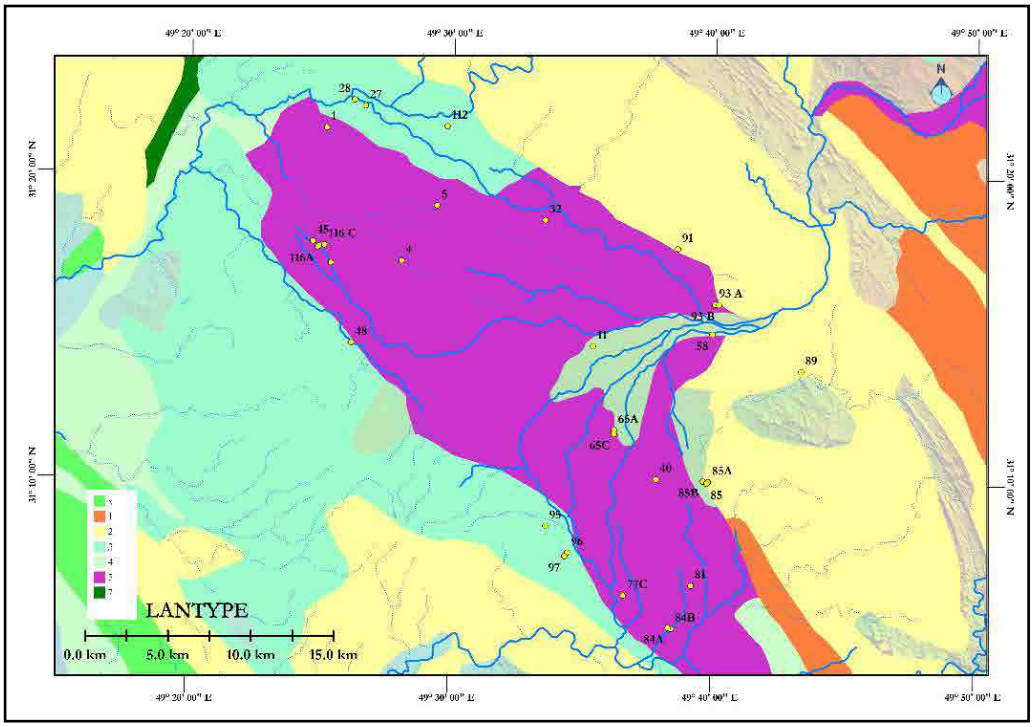
Map. 4: Location of settlements based on water sources (The most important factor in the formation of ancient sites was their easy access to water sources). Water has always played a decisive role in human life, and without it, daily life would be in crisis and the feeling of peace and security would be taken away from the society. Nowadays, the invention of modern water supply systems has caused human settlements to take shape even at far distances from water sources. But due to the limited power and possibilities of the past, it can be said that in ancient times, access to water was the most important factor in the formation of ancient sites (Afshari, 2021).

۵۶۲-۴۹۷، شکل ۷۴)، دهلران (زیدی، ۱۳۹۱) و دشت پِتک-امام‌زاده‌عباس (De Miroschedji, 1981: 174, tab 2, fig. 60) نشان از برتری عددی محسوسی دارد؛ البته باید به این تصویر با احتیاط برخورد نمود؛ زیرا به‌عنوان مثال، دشت شوشان در زمانی بررسی‌شده که شناخت درستی از سنت‌های بومی سفالگری در خوزستان در دست نبود. به‌همین علت، ضروری است تا این دشت‌ها بار دیگر با توجه به روش‌های جدید و با عنایت به گونه‌های بومی بررسی شوند.

نشانه‌های تعامل بین این منطقه و نواحی فرهنگی جنوب‌غربی ایران، جنوب بین‌النهرین و شرق آناتولی در داده‌های باستان‌شناسی و ازطریق شکل و تزئینات سفالی مشهود است. در ادامه، الگوی استقراری دشت رامهرمز در دورهٔ هخامنشی با استفاده از نرم‌افزار ArcGIS تحلیل‌شده است. فاصلهٔ سکونتگاه‌ها تا جاده‌ها، موقعیت آن‌ها تا منابع آب، موقعیت آن‌ها از سطح دریا، کاربری زمین، موقعیت مکانی با توجه به پوشش گیاهی منطقه و فاصله و موقعیت سکونتگاه‌ها از یک‌دیگر، ازجمله متغیرهای درنظر گرفته‌شده در تحلیل الگوی استقراری این دشت در دورهٔ هخامنشی است.

دشت رامهرمز ازنظر راهبردی بر سر راه مسیرهای ارتباطی مهم ازجمله راه ارتباطی شوش به تخت‌جمشید و نواحی غربی شاهنشاهی هخامنشی مانند بین‌النهرین و آناتولی قرار داشته است. درنتیجهٔ مطالعات باستان‌شناسی انجام‌شده در بخش جادهٔ شاهی شوش به تخت‌جمشید، بقایایی از ساختمان‌هایی که برای خدمات‌رسانی به مسافران درنظر گرفته شده بود، کشف شده است. جادهٔ شاهی شوش به تخت‌جمشید راه ارتباطی مهمی مابین دشت رامهرمز، تخت‌جمشید، شوش و بخش‌های غربی شاهنشاهی هخامنشی بوده است (یغمایی، ۱۳۹۵)؛ همان‌طورکه «هاید ماری کخ» اشاره می‌کند، این سکونتگاه‌ها روابط اقتصادی را با کاروان‌هایی که از جادهٔ سلطنتی عبور می‌کردند، فراهم می‌کرده است. این امر باعث‌شد تا دشت ازنظر اقتصادی پیشرفت کند و رونق یابد (کخ، ۱۳۷۹: ۸۳)؛ به‌عبارت دیگر، مهم‌ترین عاملی که دشت رامهرمز را در دورهٔ هخامنشی موردتوجه قرار داد، قرارگرفتن آن در مسیر جادهٔ سلطنتی شوش-تخت‌جمشید بود (Graf, 1994: 171-172)؛ درواقع، دشت رامهرمز با وسعت وسیع و راه‌های طبیعی، قابلیت ایجاد فرصت‌های ارتباطی در داخل و خارج منطقه را داشته است (Imanpour, 2010: 87-99). علاوه‌بر این، منابع آب همواره نقش قطعی در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها داشته است. سکونتگاه‌هایی که در کنار رودخانه‌های دائمی یا فصلی ایجاد شده‌اند، الگوی سکونت و پراکندگی منطقه را نشان می‌دهند. دشت رامهرمز دارای منابع آب زیرزمینی گسترده و هم‌چنین منابع آب سطحی متعددی مانند رودخانه‌ها و چشمه‌ها است (نقشهٔ ۴). نقطهٔ کانونی مدل استقرار که بر پراکندگی مناطق در دشت رامهرمز از دورهٔ پیش‌ازتاریخ تا پایان دوران اسلامی غالب بود، دسترسی آسان به منابع آب، ازجمله چشمه‌ها و رودخانه‌هایی است که در این دشت سرازیر می‌شوند. خاک‌های حاصل‌خیز و مراتع غنی در این منطقه پاسخ‌گوی نیازهای اقتصادی جوامع بود (Alizadeh et al., 2014). هم‌چنین، جاده‌های راهبردی که از این منطقه عبور می‌کرده نیز امکان شکل‌گیری سکونتگاه‌های تجاری محور را فراهم کرده است. در کنار این عوامل رابطهٔ نزدیکی بین میزان بارندگی، ویژگی‌های گیاهی، جانوری و ارتفاع سکونتگاه‌ها وجود داشته که درنتیجه بر سبک زندگی این جوامع تأثیر گذاشته است (نقشهٔ ۵).

در میانهٔ دشت رامهرمز مشاهده می‌شود که بیشتر سکونتگاه‌ها در دورهٔ هخامنشی در قسمت‌های شمال‌غربی و جنوب‌شرقی برای بهره‌برداری از زمین‌های زراعی و دسترسی به راه‌های اصلی شکل گرفته است. علاوه‌بر این، سکونتگاه‌هایی نیز که در نواحی مرتفع شکل‌گرفته، احتمالاً شرایط مساعدی برای دامداری، باغداری و زندگی کشاورزی فراهم بوده است. هم‌چنین به‌نظر می‌رسد سکونتگاه‌های شکل‌گرفته در ارتفاعات بالاتر، برای محافظت از مسیرهای تجاری و تأمین تدارکات برای مسافران ایجاد شده‌اند.

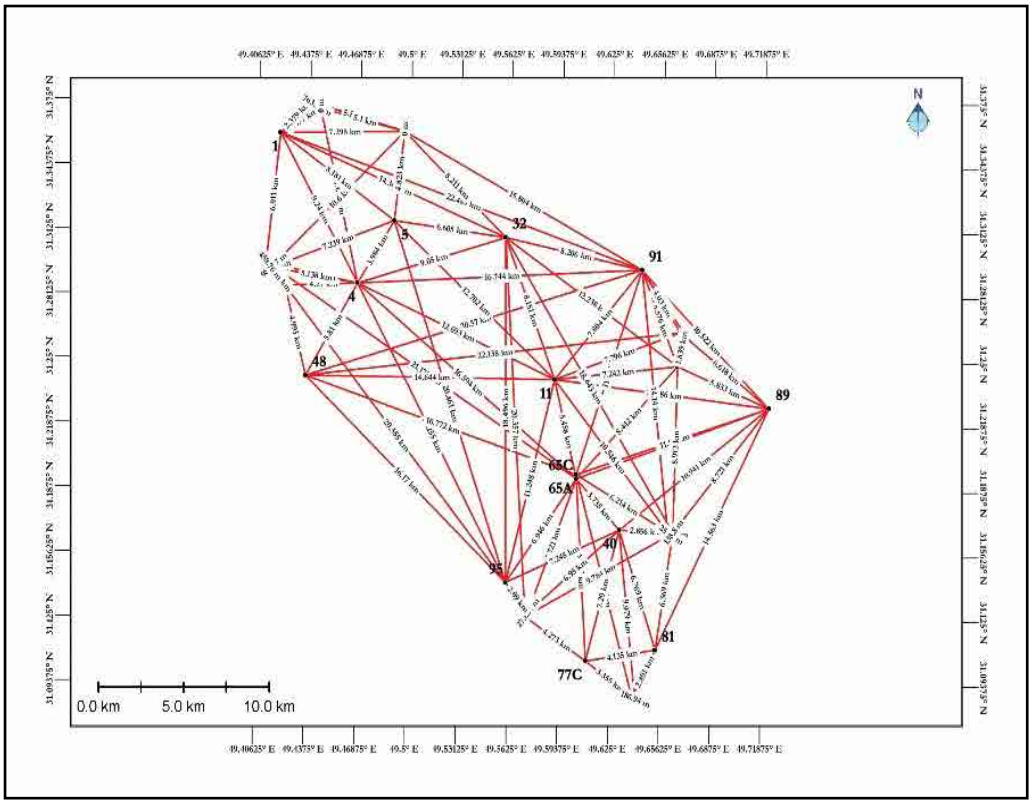
نقشهٔ ۵: فاصلهٔ سکونتگاه‌ها براساس نوع اراضی (در این نقشه رنگ سبز زمین‌های بایر و شوره‌زار است، بخش‌های مشخص‌شده با رنگ ارغوانی خاک‌های حاصل‌خیز است، که همان‌گونه که در نقشه مشخص است، بیشترین محوطه‌های شناسایی‌شده از دورهٔ هخامنشی دشت رامهرمز در این قسمت قرار دارند. بخش‌های مشخص‌شده با رنگ کرم، مخروط‌افکنه‌ها هستند) (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 5: The distance of the settlements based on the type of land (in this map, the green color is barren and salty land, the parts marked with purple color are fertile soils, which is the same as shown in the map, most of the areas identified from Achaemenid period of Ramhormoz plain are located in this part. The parts marked with cream color are the alluvial cones (Afshari, 2021).

منطقهٔ تحقیقاتی این پژوهش به‌دلیل دسترسی فراوان به منابع آبی، منابع غنی مرتعی و زمین‌های زراعی در بیشتر نقاط دارای قابلیت کشاورزی است. درمورد متغیر کاربری اراضی می‌توان گفت که استقرار در دو الگوی غالب یکی در اراضی جلگه‌ای و آبی، و دیگری در مناطق مرتفع با پوشش مرتعی غنی برای دام اتفاق افتاده است. این نشان می‌دهد که سیاست سکونتگاهی در دورهٔ هخامنشی نه‌تنها بر دامداری و کشاورزی روستایی که سبک زندگی سنتی غالب منطقه بود متمرکز شد، بلکه از طریق کشاورزی سازمان‌یافته نیز رشد و گسترش یافت.

به‌طورکلی می‌توان گفت که همهٔ سکونتگاه‌های هخامنشی در دشت رامهرمز در ارتباط با یک‌دیگر بوده‌اند. در نتیجهٔ بررسی‌های به‌عمل آمده مشخص گردید که وجود استقرارها با ابعاد کوچک تعامل بین دیگر استقرارها با ابعاد بزرگ‌تر را تسهیل می‌کرده است (نقشهٔ ۶ و ۷)، که البته این نوع سازش‌پذیری میان استقرارها به آن‌ها امکان برقراری ارتباط قوی‌تری را ایجاد می‌کرده است. ارزیابی مقایسه‌ای سفال‌های به‌دست آمده از سکونتگاه‌های دشت رامهرمز، این نتیجه را تأیید می‌کند.

همان‌طورکه پیش‌تر ذکر شد، یکی از عوامل مهم در تحلیل سکونتگاه‌های دشت رامهرمز نزدیکی به منابع طبیعی و راه‌های تجاری ایجاد شده است که این وضعیت شرایط را برای شکل‌گیری تعاملات فرهنگی مهم در دشت فراهم کرده است. از دیگر عوامل مهم در تحلیل سکونتگاه‌ها وسعت آن‌هاست. این شاخص، اجازه می‌دهد تا اهمیت منطقه و جمعیت آن را در زمان‌های مختلف به‌طور تقریبی پیش‌بینی گردد؛ با این‌حال، تعیین گسترش دوره‌ای یک سکونت صرفاً

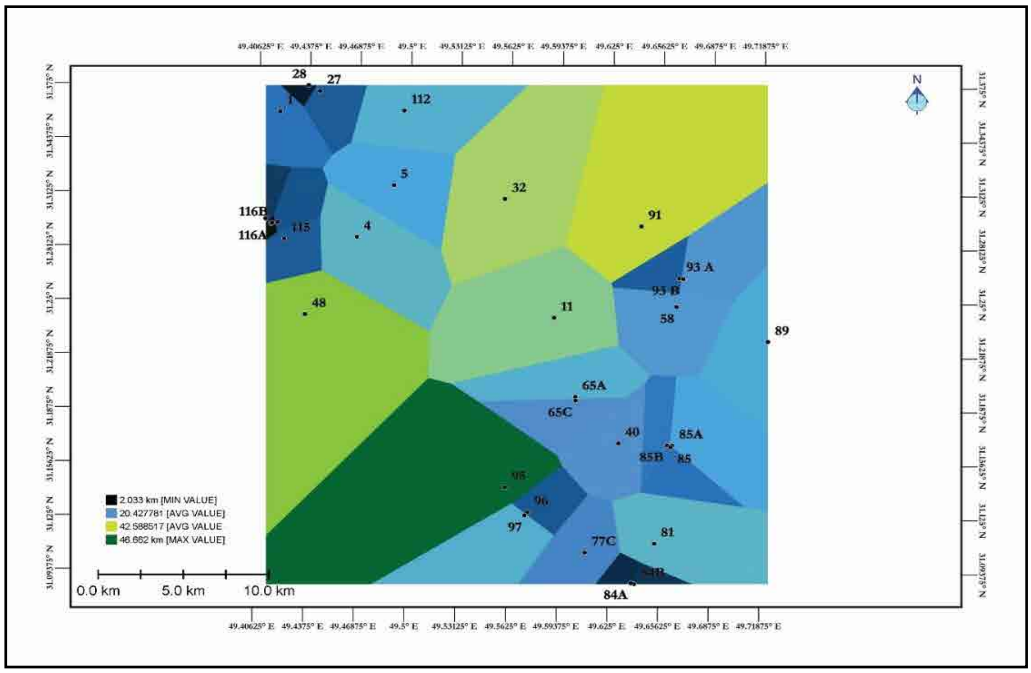

نقشهٔ ۶: فاصلهٔ سکونتگاه‌ها از شبکهٔ جاده‌ای (استقرارهای منطقه در بیشتر نقاط دقیقاً ازطریق همین راه‌های مواصلاتی در ارتباط بوده‌اند)، (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 6: The distance of the settlements from the road network (the settlements of the region were connected in most places exactly through these transportation ways), (Afshari, 2021).

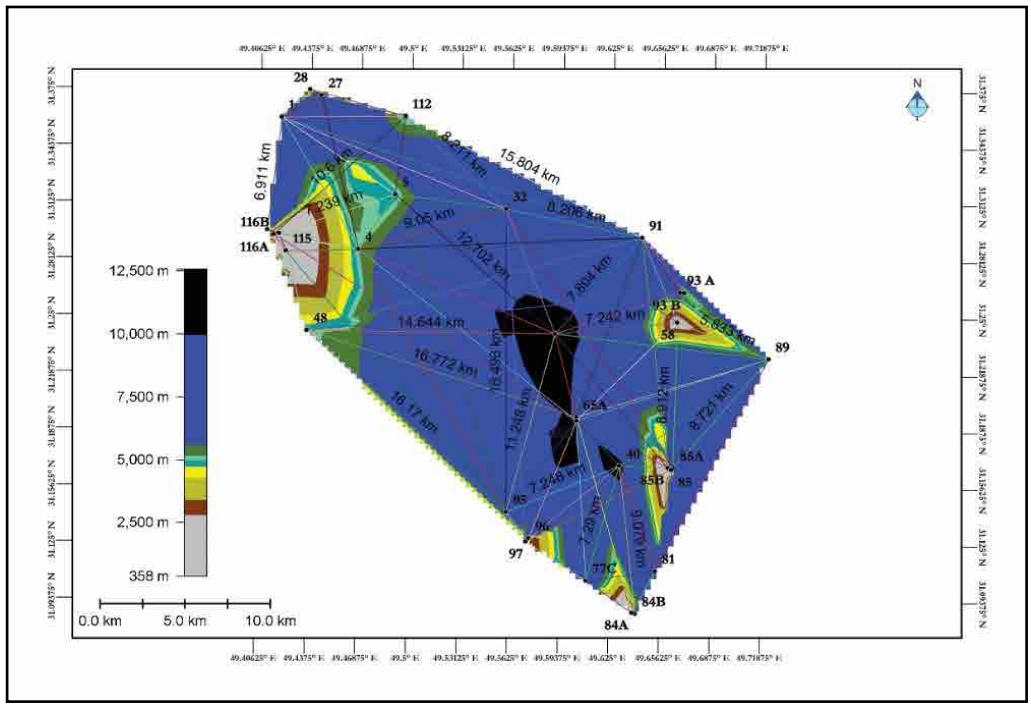
از روی یافته‌های سطحی اغلب دشوار است. توپوگرافی تپه نیز توالی دوره‌ای سکونتگاه را نشان نمی‌دهد. وقتی این نگرانی‌ها کنار گذارده شوند و سیاست سکونت در دشت رامهرمز ارزیابی گردد، توزیع سکونتگاه‌ها را در دو بخش جغرافیایی شمال‌غرب و جنوب‌شرق دشت قابل مشاهده است. در جنوب‌شرقی این دشت، سکونتگاه‌های بزرگ‌تری پدیدار می‌شود. این سکونتگاه‌ها وسعت بزرگ و متوسط دارند و براساس پراکندگی مواد فرهنگی می‌توان گفت که از ویژگی استقرار متراکم‌تری برخوردارند؛ درحالی‌که سکونتگاه‌ها در بخش‌های نزدیک به رشته‌کوه‌های زاگرس در شمال‌غربی از نظر وسعت کوچک‌تر و پراکنده هستند؛ سکونتگاه‌های بزرگ در جنوب‌شرقی دشت مرکز ارتباطی هر دو منطقه بوده است. از یافته‌های سفالی می‌توان دریافت که سکونتگاه‌های کوچک و متوسط در نواحی شمال‌غربی و جنوب‌شرقی نیز شبکهٔ ارتباطی متراکمی را بین خود ایجاد کرده‌اند (نقشهٔ ۹-۷). درنتیجهٔ بررسی‌های انجام‌گرفته مشخص شده است که بیشتر مناطق استقرار در دشت رامهرمز در جنوب‌شرقی دشت واقع‌شده‌اند (نقشهٔ ۹).

به‌طورکلی می‌توان گفت استقرار در این منطقه عموماً با توجه به‌شرایط طبیعی و جغرافیایی منطقهٔ زاگرس شکل‌گرفته است؛ هم‌چنین سکونتگاه‌های کوچک‌تر و پراکنده‌تر نیز نتیجهٔ شرایط توپوگرافی منطقه است. داده‌های فوق حاکی از دشتی حاصل‌خیز در دورهٔ پیش از هخامنشیان است، اما در نتیجهٔ گسترش سیستم راه و ایجاد واحدهای تجاری و مالی در زمان «داریوش» پیشرفت سکونتگاهی بیشتر و کنترل بیشتری شکل‌گرفت؛ درواقع، همهٔ این‌ها نتیجهٔ نیاز به برقراری ارتباط مؤثر فرهنگی و تجاری بین ساتراپ‌ها در نقاط مختلف شاهنشاهی هخامنشی بوده

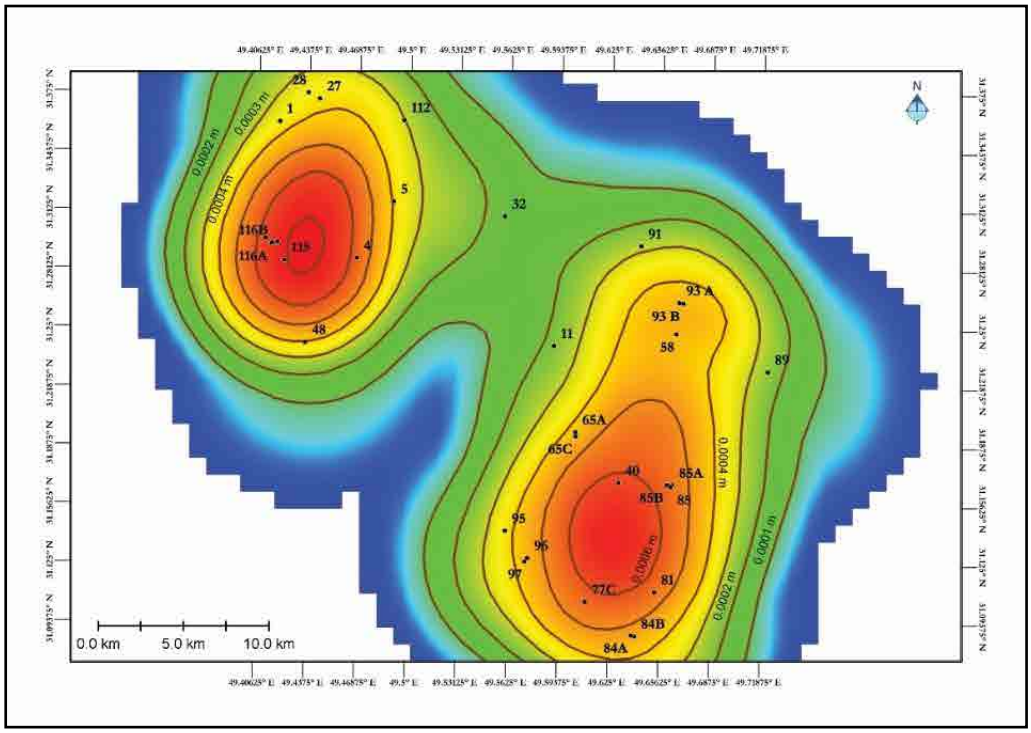
نقشهٔ ۷: فاصله سکونتگاه‌ها از یک‌دیگر (در این نقشه مشخص شده است که در بخش جنوب‌شرقی تراکم محوطه‌ها بیشتر و در بخش شمال‌غربی تراکم کمتری دارند. براساس تحقیقات صورت‌پذیرفته می‌توان گفت محوطه‌های واقع شده در هر دو بخش تعاملات تنگاتنگی با یک‌دیگر و با محوطه‌های واقع شده در مرکز دارند (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 7: The distance of the settlements from each other (in this map, it is clear that the density of the areas is higher in the southeastern part and less dense in the northwestern part. Based on the research, it can be said that the areas located in both parts have close interactions with each other and with the areas located in the center (Afshari, 2021).

نقشهٔ ۸: توپوگرافی و ساختار ویژه جغرافیایی محدودهٔ بررسی به‌گونه‌ای است که چگونگی پراکنش محوطه‌های باستانی را کاملاً تحت‌تأثیر قرار داده است (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 8: The topography and special geographical structure of the survey area is such that it has completely influenced the distribution of ancient sites (Afshari, 2021).

نقشهٔ ۹: نقشهٔ مکان‌مرکزی سکونتگاه‌ها (الگوی پراگندگی سکونتگاه‌ها در دشت رامهرمز به‌صورت خوشه‌ای در دو منطقهٔ جنوب‌شرقی و شمال‌غربی در دو سوی رود اعلاء شکل گرفته‌است)، (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 9: The map of the central location of the settlements (the pattern of settlements in the Ramhormoz plain is clustered in the two regions of the southeast and the northwest on both sides of the Ala River), (Afshari, 2021).

است. بدون‌شک پس از حملهٔ «آشوربانیپال» به شوش، این مناطق آسیب زیادی دید و نگرانی‌های امنیتی افزایش یافت (نگهبان، ۱۳۹۰: ۳۶۰)، اما با آمدن هخامنشیان باید امنیت این نواحی احیا شده و سکونتگاه‌های قبلی مجدداً مورداستفاده قرار گرفته و گسترش یافته باشند.

نتیجه‌گیری

دشت رامهرمز، دشتی وسیع در استان خوزستان است، که به‌دلیل قرارگرفتن در میانهٔ راه مکان‌های باستانی شوش و تخت‌جمشید از یک‌سو، و بین‌النهرین و آناتولی ازسوی دیگر، از نقطه‌نظر باستان‌شناسی دارای اهمیت فراوان است.

در جنوب‌غربی ایران کمترین مطالعات باستان‌شناسی در منطقهٔ رامهرمز انجام شده است. باوجود کمبود اطلاعات باستان‌شناسی، مطالعات انجام‌شده در سال‌های اخیر نشان داده است که فرهنگ‌های منطقه (اعم‌از ساکنان کوهستان و دشت) در شناخت فرهنگ دورهٔ هخامنشی نقش به‌سزایی داشته‌اند. موقعیت منطقه، ماهیت سکونتگاه‌های بین دشت و کوهستان، تداوم و ارتباط فرهنگی آن‌ها با یک‌دیگر نیز الگویی برای درک سیاست سکونتگاهی جهان هخامنشی در اختیار ما قرار می‌دهد؛ علاوه‌بر این، این دشت به‌دلیل داشتن موقعیت راهبردی در دورهٔ هخامنشی ازنظر روابط میان ایران، بین‌النهرین و منطقهٔ آناتولی در طول این دوره اهمیت زیادی داشته است. دشت رامهرمز به‌دلیل قرار گرفتن در مسیر جادهٔ شاهی شوش به تخت‌جمشید در دورهٔ هخامنشیان از اهمیت بالایی برخوردار است. پیش از مطالعهٔ باستان‌شناسی اخیر در دشت رامهرمز، درمجموع ۱۷ محوطه مربوط به دورهٔ هخامنشی ثبت شده بود، اما وقتی عواملی مانند: آب‌وهوا، خاک مساعد برای کشاورزی، وجود رودخانه‌های مهمی مانند کوپال و صندلی، نزدیکی

به راه‌های تجاری مانند جادهٔ شاهی شوش به تخت‌جمشید و دو پایتخت مهم دورهٔ هخامنشی، یعنی شوش و تخت‌جمشید را درنظر گرفته شد، به‌نظر رسید تعداد سکونتگاه‌های هخامنشی در این دشت باید بسیار بیشتر از رقم ذکر شده باشد. در طول تحقیقات، مناطق شناسایی‌شده توسط تیم قبلی مجدداً مورد بررسی قرار گرفت و محوطه‌های جدید مربوط به دورهٔ هخامنشی شناسایی شد؛ درنتیجه، تعداد سکونتگاه‌های هخامنشی در دشت رامهرمز به ۳۶ استقرارگاه افزایش یافت. دستیابی به این نتیجه در باستان‌شناسی دورهٔ هخامنشی منطقهٔ جنوب‌غرب ایران مهم است و بر بسیاری از نظریه‌ها تأثیرگذار خواهد بود.

با استناد به منابع تاریخی، یافته‌های باستان‌شناسی و هم‌چنین تحقیقات صورت‌گرفته می‌توان گفت بیشتر روستاها در این دشت در نزدیکی مسیر تجاری شوش به تخت‌جمشید یا در ارتباط با آن قرار دارند. شرایط جغرافیایی غنی دشت بر پویایی استقرار در طول زمان تأثیر گذاشته است. باوجود ایجاد تخریب شدید توسط سکونتگاه‌های امروزی و فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی در این دشت، مناطق سکونتگاهی شناسایی‌شده، نشان‌دهندهٔ ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم بسیاری از سکونتگاه‌ها با راه‌های تجاری و یا نظامی در دورهٔ هخامنشیان است؛ به‌عبارت دیگر، هدف اصلی در شکل‌گیری این سکونتگاه‌ها در مسیرهای تجاری سبب سهولت در ارتباطات درون‌منطقه‌ای و برون‌منطقه‌ای شده است. نزدیکی سکونتگاه‌ها به جادهٔ شاهی شوش به تخت‌جمشید نشان می‌دهد که این جاده نقش مهمی در تعاملات فرهنگ دورهٔ هخامنشی داشته است؛ از این‌رو، مطالعات باستان‌شناسی انجام‌شده به سرپرستی اسماعیل یغمایی در تعیین بقایای سکونتگاه‌ها در مسیر جادهٔ شاهی از حیث آشکار نمودن ویژگی‌های سیاست استقراری حائز اهمیت است، در این مرحله می‌توان از روستاهای واقع‌در مسیر راه شاهی و قلعه‌کوت صحبت کرد که احتمالاً باید بقایای بنایی باشد که در خدمت مسافران عبوری بوده است. قرارگرفتن قلعه‌کوت در محدودهٔ دشت رامهرمز نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های مربوط به دورهٔ هخامنشی در این دشت ارتباطات فرهنگی و اقتصادی مهمی در داخل و خارج منطقه داشته‌اند. براساس وسعت به‌نظر می‌رسد تل‌ایشان سیدشبیب یا تل‌توپی، تپه‌ماوا، تپهٔ مهرالنساء و تپهٔ خیرالنساء، ازجمله نمونه‌های روستاهای مشابه از این نوع هستند. با درنظر گرفتن موقعیت سکونتگاه‌ها و فاصلهٔ آن‌ها از یک‌دیگر، شاهد فراوانی سکونتگاه‌ها در مسیر جادهٔ شاهی هستیم. سکونتگاه‌ها در مسیر جاده با فواصل بسیار کم از یک‌دیگر قرار دارند. این نشان می‌دهد که جاده‌های مواصلاتی در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها در منطقه تعیین‌کننده و هم‌چنین مزیت‌های اقتصادی و سیاسی جادهٔ شاهی بسیار زیاد بوده است؛ به‌طور کلی می‌توان گفت تقریباً بیشتر سکونتگاه‌های دشت رامهرمز در حاشیهٔ رودخانه‌ها و یا در نزدیکی جادهٔ شاهی واقع‌شده‌اند که باتوجه به داده‌های سفالی به‌دست آمده، مشخص می‌شود که ارتباط محکمی میان این سکونتگاه‌ها با یک‌دیگر و با مناطق همجوار وجود داشته است که برهمین‌اساس می‌توان گفت که در زمان هخامنشیان صنعت سفال‌سازی بومی و بسیار پیشرفته‌ای در دشت وجود داشته است. درنتیجهٔ بررسی و مقایسهٔ داده‌های سفالی به‌دست آمده از دشت رامهرمز با نمونه‌های به‌دست آمده از کاوش‌های باستان‌شناسی محوطه‌های دیگر در منطقهٔ جنوب‌غربی ایران، بین‌النهرین جنوبی و آناتولی شرقی، فرم‌های سفالی مربوط به دوره‌های اولیه، میانی و اواخر دورهٔ هخامنشی مشاهده شد که بر این‌اساس می‌توان گفت که دورهٔ فرهنگی هخامنشی در این دشت از سال ۵۵۰ تا ۳۳۰ پ.م. بدون وقفه ادامه داشته است.

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از دکتر مرتضی حصاری، دکتر بهروز عمرانی و آقای محمدتقی عطایی برای بهبود بخشیدن به متن مقاله قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

در این پژوهش، بررسی باستان‌شناسی و نوشتن مقاله توسط لیلا افشاری و ویرایش کلی توسط رابیعا آکارسو و لیلی نیاکان صورت پذیرفته است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

۱. بررسی باستان‌شناسی استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز طی یک فصل در اسفند سال ۱۳۹۸هـ.ش. با مجوز صادره ازسوی پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری به شمارهٔ ۹۸۱۰۳۶۱۱ انجام گرفته است.

کتابنامه

- افشاری، لیلا، (۱۳۹۹). «بررسی استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز جهت تکمیل نقشه باستان‌شناسی کشور». آرشیو پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، (منتشر نشده).

- روحی‌زاده، غفار؛ علی‌اصغر معصومی؛ و دهشیری، محمدمهدی، (۱۳۸۹). «مطالعهٔ تیره بقولات در جنوب شهرستان رامهرمز». نشریهٔ دانش زیستی ایران، ۵ (۲): ۶۹-۶۳. DOR: 20.1001.1.17354226.1389.5.2.8.6

- عطایی، محمدتقی، (۱۳۸۳). «معرفی سفال هخامنشی حوزهٔ فارس: بررسی روشمند طبقه‌بندی شدهٔ باروی تخت‌جمشید». پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).

- عطایی، محمدتقی، (۱۳۸۴). «توصیف و طبقه‌بندی سفال‌های دورهٔ هخامنشی». در: بررسی باستان‌شناختی میاناب شوشتر، به‌کوشش: عباس مقدم، با همکاری علیرضا خسروزاده و همکاران، سازمان میراث‌فرهنگی و گردشگری، پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی: ۱۴۳-۱۶۴.

- علیزاده، عباس، (۱۳۵۸). «بازتاب نقش جغرافیایی، زیست محیطی و اقتصادی در تحولات جنوب باختری ایران از پیش از تاریخ تا اسلام». اثر، ۲۱: ۲۹-۴۲.

- علیزاده، عباس؛ احمدزاده، لقمان؛ و امیدفر، مهدی، (۱۳۹۵). سیستم های استقراری و فرهنگ های باستانی دشت رامهرمز، جنوب غربی ایران، نتایج کاوش در تل گسر و بررسی منطقه‌ای رامهرمز. تهران: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری.

- فوئنسانتا، ژزوژیل؛ و شاروا، پتر، (۱۳۹۲). بیره جیک هخامنشی و عصر آهن III B در جنوب شرق آناتولی در باستان شناسی امپراتوری هخامنشی. به‌کوشش: پی‌یر بریان و رمی بوشارلا، ترجمهٔ سید محمد امین امامی، علی اکبر وحدت و محمود بهفروزی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.

- کخ، هاید ماری، (۱۳۷۹). از زبان داریوش. ترجمهٔ پرویز رجبی، تهران: انتشارات کارنگ.

- مهرآفرین، رضا؛ و وثوق‌بابایی، الهام، (۱۳۹۸). «نقش عوامل جغرافیایی در الگوی پراکندگی محوطه‌های اشکانی در حوضهٔ رودخانهٔ چهل چای مینو دشت». مجله باستان شناسی پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، ۳ (۲): ۷۰-۶۱. https://ih.richt.ir/article-10-299-fa.html

- موحدی، سعید؛ حیدری‌ناصرآباد، بهروز؛ هاشمی‌نیا، سید کرامت؛ و رنجبر، فیروز، (۱۳۹۱). «پهنه‌بندی نواحی اقلیمی استان خوزستان». فصلنامه علمی-پژوهشی فضای جغرافیایی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اهر، ۱۲ (۴۰): ۷۳-۶۴.

- نگهبان، عزت الله، (۱۳۹۰). شوش یا کهن‌ترین مرکز شهرنشینی جهان. تهران: انتشارات سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری، سبحان نور.

-نیاکان، لیلی؛ و علیزاده، عباس، (۱۳۸۶). «گزارش مقدماتی بررسی مشترک باستان‌شناختی زیست‌محیطی پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی و مؤسسه شرق‌شناسی شیکاگو در دشت رامهرمز، شهریور ۱۳۸۵». مجموعه مقالات نهمین گردهمایی باستان‌شناسی ایران، جلد دوم، تهران: پژوهشگاه سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری، پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی: ۴۳۳-۳۹۳.

- یغمایی، اسماعیل، (۱۳۹۵). «گزارش آسیب‌شناسی برخی از محوطه‌های مطالعه شده در برنامهٔ شناسایی راه شاهی هخامنشی شوش-تخت‌جمشید». پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، (منشر نشده).

- Abedi, A. et al., (2014). "Excavation at Kul Tepe (Hadishahr), North-Western Iran, 2010: First Preliminary Report". *ANES,* 51: 33-165

- Afshari, L., (2020). "Investigation of Achaemenid settlements in Ram Hormoz Plain to complete the archaeological map of the country" Archeological Research Institute Library, (Unpublished). (In Turkish).

- Alizadeh, A., (1979). "Reflection of the geographical, environmental and economic role in the developments of south-western Iran from pre-history to Islam". *Journal of Asar,* 21: 29-42 (In Persian)

- Alizadeh, A., Ahmadzadeh, L. & Omidfar, M., (2015). *Settlement systems and ancient cultures of the Ramhormoz Plain, Southwest Iran, the results of excavations in Tol-e Geser and the regional survey of the Ram Hormuz*. Tehran: Research Institute of Cultural Heritage & Tourism (In Persian).

- Alizadeh, A., Ahmadzadeh, L. & Omidfar, M., (2014). *Ancient Settlement Patterns and Cultures in the Ram Hormuz Plain, Southwestern Iran: Excavations at Tall-e Geser and Reginal Survey in the Ram Hormuz Area*. Chicago: Oriental Institute Publications 140.

- Atayi, M. T., (2004). "Introducing the Achaemenid pottery of the Fars region, a systematic and classified survey of the rampart of Persepolis". Master's thesis, field of archaeology, Tarbiat Modares University (Unpublished) (In Persian).

- Atayi, M. T., (2006). "Description and classification of Achaemenid period pottery". in: *The archaeological investigation of Miyab Shushtar*, by the efforts of Abbas Moghadam, with the cooperation of Alireza Khosrowzadeh and others, Organization of Cultural Heritage and Tourism, Research Institute of Archeology: 143-164 (In Persian).

- De Miroschedji, P., (1987). "Fouilles Du Chantier Ville Royale II A Suse (1975-1977)- II". *Niveaux D'Époques Achéménide, Séleucide, Parthe et Islamique, Cabiers de la Dafi,* 15: 11-143.

- Delougaz, P. & Kantor, H., (1996). *Choghamish, The First five seasons of Excavations 1961-1971.* Volume I, Part 2: Plates, Abbas Alizadeh (Edt), The oriental Institute of the University of Chicago.

- Fuensanta, J. G. & Charvat, P., (2013). "Birejik Hakhamaneshi va Asre Ahan 3 B dar Jonoub Shargi Anatoli". In: *Bastanshenasi Emperatouri Hakhamaneshi,* Pierre

Briant & Remy Boucharlat (Edt), (Çev. Seyed Mohammad Amin Emami, Ali Akbar Vahdat va Mahmoud Behforouzi), Bongah Tarjomeh va Nashre Ketab Parse: 2013.

- Graf, D. F., (1994). "The Persian Royal Road System". In (eds): Sancisi-Weerdenburg, H. & Kuhrt, A. and Root, M. C. (Eds.). *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, Leiden, Nederland Instituut Foor Het Nabije Oosten: 167-189. https://doi.org/10.1002/9781444338386.wbeah06281

- Imanpour, M. T., (2010). "The Communication Roads in Parsa during the Achaemenid Period". İn Macuch, M & Weber, D. and Meisterernst D. (Eds), *Ancient and Middle Iranian Studies, Proceedings of the 6 th European Conference of Iranian Studies,* Held in Vienna, 18-22 September 2007: 87-99.

- Kalkan, H., (2008). *MÖ Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kalesik Arkeoloji anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.

- Kalkan, H., (2013). "A Royal Tradition in Karagündüz Mound: Imitatio Regis?". *International Journal of Human Sciences,* 10 (2): 707-718

- Koch, H. M., (2000). *From the words of Dariush*. Translated by: Parviz Rajabi, Tehran: Karang Publications (In Persian).

- McCown D. E., (1954). "The Relative Stratigraphy and Chronology of Iran". In: *Relative Chronologies in Old World Archaeology,* Robert W. Ehrich (Edt), Chicago University of Chicago Press: 56-68.

- McCown, D. E., (1949). "The Iranian project". *American Journal of Archaeology,* 53/1: 54.

- Meadows, A. R., (2005). "The Administration of the Achaemenid Empire". in: John Curtis & Nigel Tallis (Ed.), *in forgotten Persian Empire: The World of Ancient Persia*. London: British Museum: 181-209. https://doi.org/10.4000/abstractairanica.16162.

- Mehrafarin, R. & Vathouq Babaei, E., (2018). "The role of geographical factors in the distribution pattern of Parthian sites in the Chehel Chai river basin of Mino Dasht". *Archaeological Journal of Research Institute of Cultural Heritage & Tourism,* (3)2: 70-61. (In Persian)

- Movahadi, S., Heydari Naserabad, B., Hashminia, S. K. & Ranjbar, F., (2012). "Zoning of climatic areas of Khuzestan province". *Scientific-Research Quarterly of Geographical Space of Islamic Azad University, Ahar Branch,* 12 (40): 73-64. (In Persian)

- Negahban, E., (2010). *Susa or the oldest urban center in the world*. Tehran: Publications of Organization of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism, Sobhan Noor (In Persian).

- Niakan, L. & Alizadeh, A., (2007). "Preliminary report of the joint environmental archaeological survey of the Institute of Archeology and Chicago Institute of Oriental Studies in Ram Hormoz Plain". September 2006, *Proceedings of the 9th Iranian Archeology Conference,* Volume II, Tehran, Research Institute of Cultural

Heritage, Handicrafts and Tourism Organization, Research Institute of Archeology: 393-433

- Özfırat, A., (2019). " Van Gölü Havzası ve Ağrı Dağı'nda Akhaimenid Dönemi: Karagündüz Höyüğü Kazısı ve Yüzey Araştırması Merkezleri". In: *ORTA VE DOĞU ANADOLU GEÇ DEMİR ÇAĞI: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları, Aynur ÖZFIRAT Şevket DÖNMEZ Mehmet IŞIKLI Mona SABA* (Edt), Ege Yayınları, İstanbul: 263-321

- Rouhi Zadeh, G., Masoumi, A. A. & Dehshiri, M. M., (2010). "A study of leguminous species in the south of Ram Hormoz city". *Iranian Journal of Dansh-e Zistiye Iran*, 5 (2): 63-69.

- Şenyurt, S. Y., & Ekmen, H., (2005). *Tetikom, Pasinler Ovası'nda bir Demir Çağ Yerleşmesi*. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Dökumanları: 1, Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi, Ankara.

- Şenyurt, S. Y., Kamış, Y. & Akçay, A., (2011). "Tasmasor Geç Demir Çağ Çanak Çömlek Buluntuları". in: Tasmasor, S. Yücel Şenyurt (Edt), *Bilgin Kültür Sanat Yayınları:* 117-258

- Summers, G. D. & Burney, C. A., (2012). "Late Iron Age Pottery From Northwestern ran the Evidence From Yanik Tepe". *Ancient Near Eastern Studies, Supplement,* 39: 269-315.

- Summers, G. D., (1993). "Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey". *Anatolian Studies,* 43: 85-108. https://doi.org/10.2307/3642966

- Weeks, L. R., Alizadeh, K. S., Niakan, L., Alamdari, K., Khosrowzadeh, A. & Zeidi, M., (2009). "Chapter 3. Excavations at Tol-e Nurabad". in: *The Mamasani Archaeological Project Stage One A report on the first two seasons of the ICAR-University of Sydney expedition to the Mamasani District,* Fars Province, Iran, Daniel T. Potts and Kourosh Roustaei (Edt), The University of Sydney

- Woolley, S. L., (1962). *Ur Excavations the Neo-Babylonian and Persian Periods*. Professor M. E. L. Mallowan (Edt), Published For the Trustees of the Two Museums, London, 1962.

- Wright, H. T. & Carter, E., (2003). "Archaeological Survey on the Western Ram Hormuz Plain, 1969". İn: Naomi F. Miller & Abdi, K. (Eds) *Yeki Bud, Yeki Nabud: Essays on the Archaeology of Iran in Honor of William M. Sumner.* Los Angeles Cotsen Institute of Archaeology Monograph 48, University of California Press: 61-82.

- Yaghmai, I., (2015). "Pathological report of some sites studied in the identification program of the Achaemenid royal road of Susa-Persepolis". Research Institute of Cultural Heritage & Tourism, (Unpublished) (In Persian).

- YiğitPaşa, D., (2016). *Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ Kültürü*. Taşkın Köksel (Edt), Gece Kştaplığı Yayın evi, Samsun, 2016.